

Lucian Boia

Vesztesek és győztesek

Az első világháború újraértelmezése

A történelem az első világháború nélkül is elképzelhető, még ha szigorúan csak a fantázia világában. Mesés történet lenne ez, hiszen az első világháború nélkül sok minden nem következett volna be, a világ ma másképp nézne ki. Persze, a történelem egyedül az, ami meg is történt, az első világháborúval a maga helyén. A történettudomány elméleti síkján még sem érdektelen ez a vita az alternatíváról. Arra ösztönöz, hogy mi, történészek, annak megszokott magyarázatai helyett összetettebb és kifinomultabb, kevésbé determinált, és így kevésbé kiszámítható ok-okozati viszonyokat keressünk.

Lucian Boia

355
B75

867723

K2

Lucian Boia

Vesztesek és győztesek

Az első világháború újraértelmezése

Budapest, 2015

A könyv eredeti címe:
Primul Război Mondial –
Controverse, paradoxuri, reinterpretări
Szerző: Lucian Boia
Az eredeti kiadó: Editura Humanitas, Románia

Fordító: Tibori Szabó Zoltán

Szerkesztő: Egry Gábor

Kiadói szerkesztő: Szűcs Péter

Borítófotó: SAFA Kft.

© Hungarian translation: Tibori Szabó Zoltán
és a CSER Kiadó, Budapest, 2014
© 2014 by Editura Humanitas, Románia

Minden jog fenntartva.

Jelen könyvet, ill. annak részeit tilos reprodukálni,
adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy
eszközzel – elektronikus, mechanikus, fényképeszeti úton
vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

ISBN 978-963-278-398-7

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000580076

Előszó a magyar kiadáshoz

Az első világháború kitörésének századik évfordulójáról számos kiadvány, rendezvény, kiállítás és film emlékezett meg 2014-ben. Nem csoda, hiszen egy valóban sorsfordító eseményről van szó, amely lezárt egy korszakot, és jelentős változásokhoz vezetett szerte a világon. A kerek évforduló pedig kiváló alkalmat nyújtott nemcsak a változások kiindulópontjának, a szarajevói merényletnek, illetve az egész konfliktusnak és következményeinek a felidézésére, de a téma új megközelítésére, átértékelésére is.

Az utóbbira vállalkozott jelen kötetben napjaink egyik legismertebb román történésze, Lucian Boia is. Nem túl terjedelmes, de annál izgalmasabb esszéjében nem a háború ismertetését tűzte ki célul – hiába is várnánk tehát az egyes offenzívák és ütközetek részletes leírását vagy táblázatokat az elesettek, sebesültek, eltűntek és fogságba esettek számaival –, hanem kísérletet tett a világegésznek mint egésznek az újraértelmezésére, rámutatva a háború egyes ellentmondásaira, paradoxonjaira, ahogy arra könyvének román címe is utal. Boia munkásságát ismerve ez cseppet sem meglepő.

A bukaresti történész nem először nyúl kényes, összetett témákhoz, amelyeket újszerű módon vizsgál meg, és közben gyakran általánosan elfogadottnak számító, „kőbe vésett igazságokat” kérdőjelez meg, vállalva az esetleges rosszallást és kritikákat. A kilencvenes években épp azzal vált híressé – a román nemzetvédő körökben pedig hírhedtté –, hogy kritikus szemmel tekintette át a román történelem-szemléletet, és járta körül annak jó néhány mitizált kérdését, a román nép etnogenezisétől, a nemzeti egység mítoszán át a románok önképéig. Legfontosabb könyve, a *Történelem és mítosz a román köztudatban* a Kriterion jóvoltából magyar nyelven is olvasható, két éve pedig egy szintén provokatív kötete jelent meg *Miért más Románia?* címmel, amelyet magyarul a Koinónia adott ki (de más műveiben sem kíméli a legkülönbébb (tév)képzeteket). Ezek közé a munkái közé illeszkedik be aktuális szövege is, amelyben – továbbra is a szakmai szempontok által vezérelve – bátran vetette bele magát egy ellentmondásoktól hemzsegő kérdéskörbe. Így ezúttal is borítékolható volt, hogy a fogadtatás is ellentmondásos lesz. A román közvélemény azon része, amely első sorban a nemzetépítés eszközének tekinti – és ekként is használja – a történettudományt, háborgott is, a könyv megjelenéséről hírt adó újságírók pedig olyan címeket és idézeteket hoztak fel, amelyekről joggal várhatták, hogy felkel-tik az olvasók figyelmét. Az egyik bukaresti napilap például azt a provokatív kérdést választotta a szerzővel készített

interjú címéül, hogy „Kié Erdély?”¹, egy kolozsvári lap szerint „földrengést okozott a történészek céhében”, hogy „az erdélyiek 1918-ban nem akarták volna a Romániával való egyesülést”², míg egy ortodox honlap egyenesen „a magyar revizionizmus legitimálásával” vádolta meg a román törté-
nészt, aki azt merte állítani, hogy „A románok nem hivatkoz-
hattak történeti jogra Erdély vonatkozásában, amely soha-
sem tartozott Romániához.”³

Am a román kontextusban meghökkentőnek számító megfogalmazások valójában csupán arról árulkodnak, hogy keleti szomszédunknál is normálissá vált a korszerű, a nacio-
nalista szemlélet terhéől megszabadított történetírás, ami
Lucian Boia mellett már egyre több történészt jellemez, a
közeg minden ellenállásának dacára. Az első világháborúról
szóló esszéjében Boia ismét elegánsan szemlélteti, hogyan
lehet levetni az etnocentrikus szemellenzőt, és egyszerre
több oldalról, széles összefüggésekbe ágyazva értelmezi az
egyes jelenségeket. Ezenfelül többször rámutat a történelem
esetlegességére is, a trendekkel és törvényszerűségekkal pár-

¹ <http://www.gandul.info/interviurile-gandul/a-cui-este-transilvania-istoricul-lucian-boia-explica-la-interviurile-gandul-pasajele-sensibile-din-ultima-lui-carte-12558563>

² <http://ziuadecj.realitatea.net/cultura/cutremur-in-tagma-istoricilor-ardelenii-nu-ar-fi-vrut-unirea-cu-romania-in-1918--126075.html>

³ <http://www.cuvantul-ortodox.ro/recomandari/2014/05/01/demitizatorul-lucian-boia-romania-nu-a-avut-un-drept-istoric-asupra-transilvaniei-care-este-sensul-acestei-noi-teme-lansate-de-neoculturicii-euroatlantisti/>

huzamosan jelen lévő reális alternatívák sokaságára, amelyekből ugyan végül csak egy valósul(t) meg, de ez nem azt jelenti, hogy a többinek esélye sem lett volna. De becsületesen mérlegeli a háborús felelősség kérdését is, ahelyett, hogy automatikusan elfogadná a „történelmet író” győztesek már a béketárgyalásokon rögzített szereposztását vagy a domináns román nézőpont sugallta választ. A könyvből így egy rendkívül bonyolult, a korábbiaknál jóval kevésbé egyértelmű kép áll össze a nagy háború okairól, lefolyásáról és kimeneteléről. Ráadásul a szerző nemcsak a központi hatalmak győzelmének „obligát” alternatíváját mérlegeli, hanem felvillant más forgatókönyveket is: például egy esetleges orosz győzelem lehetőségét, és felteszi azt a román közbeszédben már-már eretnekségként hangzó kérdést is, hogy mennyire volt ésszerű belépni a háborúba az antant oldalán. (Ezúttal is bemutatva, hogy mennyire stílusosan képes megragadni egy-egy divatos – de attól még nem kevésbé tudományos – témát, mint jelen esetben az „alternatív történelmet”.) Érthető, ha az évtizedeken át a nemzeti optikához szok(tat)ott román olvasóközönséget meglepte, amikor például azzal találkozott, hogy Erdély Romániához való csatlakozása-csatolása nem valami történelmi szükségszerűség, a román nemzeti egységért vívott évszázados küzdelem elkerülhetetlen beteljesedése volt, hanem csak egy a háború több lehetséges (igaz, a románok számára a legkedvezőbb) végkifejelete közül.

És talán épp a kötet utolsó két fejezete lehet a legizgalmasabb a magyar olvasók számára, hiszen az első világhábo-

rú és következményeinek megítélése azok közé a kérdések közé tartozik, amelyekhez teljesen eltérően viszonyul a magyar és a román közvélemény, beleértve a két ország történetészeinek jó részét is. Lucian Boia itt sem fél megfogalmazni olyan gondolatokat, mint például hogy az erdélyi románok valószínűleg inkább választották volna a megreformált („konföderalizált”) Habsburg Birodalmat, mint a Romániához való csatolást; vagy hogy a háború utáni határok kijelölése során a győztesek több esetben nyíltan a vesztesek rovására jártak el, a történelmi jog és a nemzeti önrendelkezés elvének következtlen, részrehajló alkalmazásával (pl. a magyar–román határ vagy az Oszmán Birodalom felosztásának kérdésében). Ilyen állításokat ugyan lehet hallani más román értelmiségiektől is, ám ennyire egyértelműen leírva csak elvétve találkozhatunk velük. Boia szemlélete talán ahhoz is hozzájárulhat, hogy a román köztudat első világháborúról alkotott képe egyszer „kibéküljön” a nem románokéval, és integrálja a magyarok, szászok és a többi nép emlékezetét is. Az ugyan nem várható el, hogy minden egyes romániai közösség valaha is azonos módon fog tekinteni a mindegyiknek mást hozó – és ezért mást is jelentő – háborúra, mégis szükséges lenne legalább annyira „összebékíteni” az eltérő történeteket, mint ahogy az Erdély „felszabadítását” és a „Nagy egyesülést” felidéző román emlékművek és ünnepek is jól megférnek a székelyföldi magyar honvéd- és turulszobrokkal.

A bukaresti történész számos más, a magyar–román viszonylaton túllépő dologra is rávilágít új könyvében. És ami

a legfontosabb: el is gondolkodtat. Az iszonyatos konfliktus elkerülhetőségéről szóló eszmefuttatását akár figyelmeztetésnek is vehetjük – az, hogy egy világ, amely jobban óhajtott a békét, mint a háborút, végül mégis „meggondolatlanul egy pusztító háborúba sodródott” elég nyugtalanítóan hangzik, különösen napjaink egyre zavarosabbnak tűnő nemzetközi viszonyai tükrében. És bár az a tanulság sem újdonság, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása végzetesen megbontotta a térség geopolitikai egyensúlyát, kiszolgáltatva az itt élő, egymás rovására érvényesülő kisebb-nagyobb nemzeteket a környező nagyhatalmak terjeszkedésének, mégis rögtön riasztó aktualitást nyer, ha felidézzük az Európai Unió működési zavarait, valamint Közép- és Kelet-Európa továbbra is megoldatlan problémáit. Így ugyanis könnyen az az érzésünk támadhat, hogy belső érdekellentéteinek és az új, immár globális játékosokkal való versenynek kitett régióink valójában ijesztően sebezhető. És jócskán van tennivaló, hogy felvegyük a versenyt a riválisokkal (mondjuk Kínával vagy Oroszországgal), illetve megoldást találjunk az egyre égetőbben jelentkező kihívásokra (a migrációtól a gazdasági és szociális nehézségeken át a környezetszennyezésig), ha meg akarjuk őrizni közösnek vallott, európai értékeinket. Az első világháború Lucian Boia-féle értelmezéséből talán ehhez is ihletet meríthetünk.

Zahorán Csaba

A szerző előszava

Száz éve annak, hogy kitört az első világháború. A történelem kevés epizódja ivódott be ennyire mélyen a kollektív emlékezetbe. Nem véletlenül, hiszen mai világunk fundamentumáról van szó. Mivel sokáig kizárólag versengő értelmezései voltak („a mi igazságunk, a mások bűnössége”), az első világháború manapság olyan nyitott, előítéletektől mentes értelmezésre vár, amelyet valamennyi, egykor szembenálló fél elfogadhatónak tart. Ez nem utópia: a franciák és a németek valamikor a legádázabb ellenfelek voltak, mégis sikerült közös francia–német történelem tankönyvet írniuk. Mikor jutnak el ide a magyarok és a románok?

Ebbe a történelmet újraértelmező irányzatba illeszkedik ez a kötet is. Nem „komplett” történelem, hanem kommentár: néhány kulcskérdés újraértelmezése. Az alábbi kronológia segítségére lesz az olvasónak, hogy az események között tájékozódjék. Mivel az esszé nem tudományos munka, a könyvészeti utalásokat a lehető legkisebbre szorítottam, és kizárólag azokat a forrásokat adtam meg, amelyekből részleteket, vagy a szerzők személyes értelmezését idézem.

Rövid kronológia

1914

- június 28. a sarajevói merénylet, áldozata Ausztria–Magyarország trónörököse, Ferenc Ferdinánd és felesége
- július 23. Ausztria–Magyarország ultimátumot intéz Szerbiához
- július 28. Ausztria–Magyarország hadat üzen Szerbiának
- július 30. Oroszország általános mozgósítást rendel el (Ausztria–Magyarország ugyanezt július 31-én teszi meg)
- augusztus 1. Németország hadat üzen Oroszországnak
- augusztus 3. Németország hadat üzen Franciaországnak, és megtámadja Belgiumot
- augusztus 4. Nagy-Britannia hadat üzen Németországnak

- szeptember 6–13. a marne-i csata; a legyőzött német hadsereg feladja a megszállt francia területek egy részét
- augusztus 28–30. és szeptember 8–10. német győzelmek az oroszok ellen Tannenbergnél és a Mazuri-tavaknál
- november 3. az Oszmán Birodalom a központi hatalmak oldalán belép a háborúba

1915

- február–december angol–francia kudarc a Dardanel-láknál és a Gallipoli-félszigeten
- május 24. Olaszország hadat üzen Ausztria–Magyarországnak
- október francia–brit expedíciós haderő száll partra Thesszalonikiben. Bulgária a központi hatalmak oldalán belép a háborúba
- november–december Szerbia teljes területét megszállják a német, az osztrák és a bolgár csapatok

1916

- február–december a verduni csata
- július–november a Somme-i angol–francia offenzíva
- augusztus 27. Románia hadat üzen Ausztria–Magyarországnak; a román hadsereg átlépi Erdély határát

december 6. a központi hatalmak csapatai bevonulnak Bukarestbe

1917

január Németország a korlátlan tenger-alattjáró-háború mellett dönt

március 12. (február 27. a Julián naptár szerint) „februári forradalom” Oroszországban; II. Miklós cár lemondása (március 15.)

április 6. az Amerikai Egyesült Államok hadat üzen Németországnak

július–augusztus a román haderő kitart a moldvai fronton (a mărăști-i, mărășești-i és ojtozi csaták)

november 7. (október 25. a Julián naptár szerint) a bolsevik hatalomátvétel Oroszországban („Nagy Októberi Szocialista Forradalom”)

1918

március 3. a breszt-litovszki béke, a központi hatalmak és Oroszország között, szentesíti az egykori orosz birodalom felbomlását

április 9. Besszarábia egyesülése Romániával
május 7. a bukaresti béke, Románia, Németország, Ausztria–Magyarország, Bulgária és az Oszmán Birodalom között

március 21–július 17. német offenzíva Franciaországban
július 18. szövetséges ellentámadás
szeptember 29. Bulgária fegyverszünetet köt
október 30. az oszmán kormány aláírja a fegyverszünetet

november 3. padovai fegyverszünet aláírása Ausztria–Magyarországgal, amely ekkor már megszűnt létezni, mivel október utolsó napjaiban a csehek, a horvátok, a szlovének és a magyarok is kikiáltották függetlenségüket
Bukovina egyesülése Romániával
november 28. a gyulafehérvári nagygyűlés ki-
december 1. mondja Erdély egyesülését Romániával

A békeszerződések

1919. június 28. a versailles-i békeszerződés Németországgal

1919. szeptember 10. a saint-germaini békeszerződés Ausztriával

- 1919. november 27. a neuilly-i békeszerződés Bulgáriával
- 1920. június 4. a trianoni békeszerződés Magyarországgal
- 1920. augusztus 10. a sèvres-i békeszerződés az Oszmán Birodalommal
- 1923. július 24. a lausanne-i békeszerződés Törökországgal

Az elkerülhető katasztrófa

Kulcskérdés: feltétlenül be kellett következnie? Elkerülhető lett volna az első világháború, és így közvetve a második, amely az első folyománya is volt? A történészek nem lelkesednek az ilyen kérdésekért, mert nyitnak az ukrónia¹, azaz a fiktív történelem felé, amit egy adott ponton valamilyen „zavaró” beavatkozás elválaszt a valós történelemtől. Mindörökre. Hiszen a történelemből az első világháború nélkül nem csupán a háború hiányozna, hanem folyamatosan, egészen annak befejezéséig egy *másik* történelem. (Lehetetlen megmondani, hogy mennyire lenne más, de semmi esetre sem lenne azonos azzal, amit ma ismerünk.)

Bármit is mondjanak a makacs történészek a „lehetett volna”-ról, az ukrónia, ha csupán diszkrétén, finom vízjelként is, óhatatlanul feldereng, ha a történelemben ok-okozati összefüggéseket keresünk. Ha egy ok-okozati tényezőt kiválasztunk, azt is mondjuk, hogy annak hiányában a vizsgált

¹ Ukrónia = a történelemre alkalmazott utópia; a történelem logikai átalakítása olyanra, amilyen lehetett volna, ha ... (ford. megj.)

esemény nem, vagy másképp történt volna meg. Vagyis az események láncolatának ezt a részét kicseréltük volna egy másikra.

Sajnos a történetírás nem képes rá, hogy az oksági összefüggéseket a tudomány elvárásai szerint cáfolhatatlanul meghatározza, mivel a történelem nem kísérleti tudomány. Lehetetlen újra és újra lejátszani a történelmet, annyszor, ahányszor szükséges lenne, mindig megváltoztatva egy tényezőt, hogy aztán a következményeket mérlegelhessük. Nem törölhetjük ki Napóleont saját korából, csak azért, hogy megtudjuk, mi történt volna nélküle, és ezáltal „pontosan” meghatározzuk történelmi súlyát. Mindezt csak elképzeltethetjük, hogy aztán ugyancsak képzeletünk segítségével rekonstruáljuk mindazt, ami *talán* megtörténhetett volna. Csak a történekről alkotott képzetek változhatnak, nem pedig az, ami valamikor tényleg megtörtént. Másképpen fogalmazva: a történelmi folyamatok felfejtése szintisza szellemi konstrukció, ha úgy tetszik spekuláció; perdöntő, az igazság megismerését garantáló bizonyítékkal akkor sem szolgálhat, ha teljesen meggyőzőnek hat.

Mára egyébként az ok-okozat egyszerű képzete maga is kissé poros felfogásnak számít. A történelemben nem sorakoznak egymás után okok és következmények. Sokkal inkább számtalan kölcsönhatás mérhető fel: ami megtörténik, az az összefüggések óceánjában rendszerint ok és okozat is egyidejűleg. Amiként egy történész megállapította a Nyugat XII. századi felemelkedésének két fő tényezőjéről, a népességnövekedésről és a mezőgazdasági hozamok emelke-

déséről: ezek között nincs egyértelmű ok-okozati összefüggés. És soha nem is lesz. Értelmetlen a kérdés, hogy vajon a terméseredmények miatt nő a népesség, vagy éppen fordítva, a népesség növekedése ösztönözte a mezőgazdasági termelést. A két tényező egyszerűen csak kölcsönhatásban volt egymással. Pontosabban: számos, a folyamatban jelen lévő tényező lépett kölcsönhatásba egymással és a korszak szövetébe beágyazott más történésekkel.

Az „okok” elkülönítésének és összekapcsolásának módja sokkal inkább a történész szemléletén múlik, mint a történelem belső mechanizmusain. A hagyományos felfogású történész anekdotákra vadászik, apró, egyedi, de gyaníthatóan jelentős következményekkel járó okokra. A modern történész inkább kedveli a komplex struktúrákat, a nagy, átfogó hatásokat és okokat. Súlyos, alapvető meghatározottságot keres, nem pedig kis eseményeket, amelyek legfeljebb díszletek a nagy történelmi változások háttere előtt.

Térjünk vissza az első világháborúhoz! Ennek nagy, strukturális okai közt találjuk meg az európai hatalmak fokozódó ellentéteit, amelyek példátlan feszültséghez vezettek. A „nagy okok” szemlélete szerint tehát a háborúnak *meg kellett történnie*. Csak az lehet meglepő, hogy nem kezdődött el korábban. Henry Kissinger szerint: „Az első világháború kitörésében nem az a meglepő, hogy egy válság – egyszerűbb a számos, korábban már megoldottnál – végül globális ka-

tásztrofához vezetett, hanem az, hogy mindez nem történt meg már jóval korábban.”²

De mi van akkor, ha a történelemben mégiscsak összetettebb mechanizmusok működnek, és az eseményeket nem csak a „nagy okok” zsarnoki hatása váltja ki? Kissinger meglepetését ellenkezőjébe fordítva, majdnem ugyanazokkal a szavakkal mondhatjuk: „Az első világháború kitörésében éppen az a meglepő, hogy egy válság – egyszerűbb a számos, korábban már megoldottnál – végül globális katasztrofához vezetett.” Miért azon csodálkozunk, hogy 1914-ig minden válságot megoldottak? Megelégedhetnénk azzal is, hogy megállapítsuk: a kríziseket megoldották. Miért a válságok sikeres kezelésének hosszú sora lenne „kivétel”, és az egyetlen kudarc „természetes jelenség”?

Meglehet, túl sokat játszadozunk elvont módon az események okaival. Túlságosan mereven ragaszkodunk ahhoz, hogy egy adott helyzetnek szükségszerűen egyféle következményei legyenek, nem pedig másfélék. Pedig egy szituációból sok minden következhet. Amikor a múlta pillantunk, valójában egy illúzió fogságába esünk. Tudjuk, mi történt, ezért az a benyomásunk, hogy ennek okvetlenül így kellett lennie, hiszen már megtörtént. Pedig a jövőbe tekintve lehetőség van arra, hogy felismerjük módszerünk bukta-

² Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon & Schuster, New York, 1994; Magyarul *Diplomácia*. Ford. Baik Éva, Kálmán András, Magyarics Tamás, Rózsa György és Szabó Klára. Panem Kft., Budapest, 2008. 129.

tóit. Egy aktuális helyzetet kiválasztva, játsszunk el a gondolattal: mi következik ebből a jövőben? Sokféle választ kapnánk, és előfordulhat, hogy egyik se felelne meg az igazi jövőnek.

Noha előszeretettel tekintjük őket maguktól értetődőnek, az okok soha sem állnak önmagukban a következmények mögött. Összjátékuk bonyolultabb, összefüggéseik kifinomultabbak. Igen, nyilvánvaló, hogy kellő erősségű ellentétek nélkül ekkora háborúra nehezen kerülhetett volna sor. De a nagyon komoly ellentétek sem vezetnek automatikusan fegyveres összecsapáshoz. A robbanószer sem magától robban fel, mindenképpen szükség van a gyutacsra. Tekintetük-e fontosabbnak a robbanóanyagot, mint a gyutacsot, holott az utóbbi nélkül nem történne semmi. Ha csak a történelem nagy okait vennénk figyelembe, az olyan lenne, mintha a robbanóanyagot elválasztanánk a detonációhoz vezető folyamat egészétől. Ráadásul a történelemben felfejtethető hatás összehasonlíthatatlanul bonyolultabb, mint a közönséges bombáké.³

Az első világháború esetében a gyutacs a szarajevói merénylet volt, de ez nem váltotta ki közvetlenül a nagy robbanást. Egy teljes hónapnyi zűrzavaros diplomáciai tevékenység következett, és közben a lehetséges végkifejlet bizonyta-

³ A „kiváltó tényezőről” szóló vitához lásd Norman Davies, *Europe. A History*, London, 1987. Magyarul *Európa története*. Ford. Bojtár Endre és Bojtár Péter Osiris, Budapest, 2002. 837–838. Davies A. J. P. Taylor véleményét ismerteti.

lanul ingadozott béke és háború között. Vagyis még a merénylet után is volt esély békére. Csak egy dolgot állíthatunk biztosan: a szarajevói merénylet nélkül 1914 nyarán nem tört volna ki a háború. Ironikus módon júniusban végre egy nyugodt nyárra volt kilátás. A Balkánt 1912-ben és 1913-ban vérbe borító, a nagyhatalmak külügyminisztériumait riadókészültségben tartó két háború utáni nyugalmi időszak pillanatnak tűnt a nemzetközi viszonyokban. Lám, még a Balkán „puskaporos hordó”-jának sem sikerült Európát lángba borítania; ismét volt tárgyalásos megoldás: az 1913. augusztusi bukaresti béke. A nagy háború éppen akkor robbant ki, amikor senki sem számított rá. Ha a „nagy okokra” figyelünk, arra jutunk, hogy a háború elkerülhetetlen volt, Szarajevó nélkül is kirobbant volna valamikor a rákövetkező esztendőben. Ha azonban elfogadjuk a történelmi kölcsönhatások sokszínű és komplex jellegét, akkor óvatossabb következtetésekre jutunk, árnyaltabb képet látunk. Háborús ürgy biztosan akadt volna még, csak nem olyan, mint a szarajevói merénylet. Egy másik incidens más eseményláncolatához vezetett volna; egy másik kontextus pedig más irányba terelte volna az eseményeket. Nagy-Britannia és Németország összecsapása a tengereken vagy a gyarmatokon az események egészen más láncolatában végződött volna. Ausztria–Magyarország vagy Oroszország súlyos belső problémái pedig az 1914-estől eltérő reakciót okoztak volna részükről, és így tovább. Ami végül megtörtént 1914-ben, nem történhetett volna meg ugyanúgy máskor és más helyzetben. A háború lehetősége továbbra is megvolt, de

miért is ne lett volna megőrizhető a béke, minden ellentmondás és feszültség dacára? Elvégre 1871-től 1914-ig, csaknem fél évszázadon át, Európában rendkívül kiegyensúlyozott nagyhatalmi erőviszonyok uralkodtak. Őt nagy politikai szereplő osztozott a kontinens legnagyobb részén, és kölcsönösen ellenőrizték egymást: Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Ausztria–Magyarország és Oroszország. (Hatodikként ott lehetett volna az Oszmán Birodalom is, de Európa „beteg embere”, még mindig jelentős méretei ellenére, fokozatosan elvesztette tekintélyét.) A szóban forgó hatalmak ereje és lehetőségei nem voltak teljesen egyformák, de egyikük sem tűnt annyira gyengének, hogy a többiek áldozatává váljék, és annyira erősnek sem, hogy egyedül hegemoniára törekedjék. Két rivális tömbjük, a hármass szövetség (Németország, Ausztria–Magyarország, Olaszország) és az antant (Franciaország, Oroszország, Nagy-Britannia), továbbra is nagyjából egyensúlyban tartotta az erőviszonyokat. Ezt, paradox módon, éppen a háború bizonyította be: a kezdeti előrejelzésekhez képest éppen azért hosszabbodott meg elképzelhetetlen mértékben, mert egyik tábornak sem volt elég nagy fölénye. Végül is tehát eldönthetetlen, hogy a sorozatosan megoldott válságok vajon azt tükrözték-e, hogy a rendszer képes a békét a végtelenségig fenntartani, vagy csupán annyit ért el, hogy elhalasztották a robbanást, minden alkalommal újabb feszültségeket összegyűjtve, és ezzel felerősítve a végső kitörés erejét, hasonlóan ahhoz, ahogy egy földrengés intenzitása

arányosan növekszik a megelőző szeizmikus nyugalom intervallumának hosszával.

A lehetséges háborús okok hosszú sorában éppen a szarajevói merénylet tűnhet a legkevésbé veszélyesnek. Sokkal kevésbé veszélyesnek, mint az 1913-as bukaresti békében elrendezett balkáni háborúk. A merényletben nem is volt közvetlenül érintett egyetlen állam vagy kormány sem, csupán egy terrorista csoport, még ha voltak is kapcsolataik bizonyos, szerb kormányon kívüli politikai tényezőkkel. Az esemény szimbolikus jelentősége azonban különleges helyzetet teremtett: Ferenc Ferdinánd főherceg, Ausztria–Magyarország trónörökösének és feleségének meggyilkolása a Habsburg-monarchia számára elképzelhetetlen sértés volt. Ausztria–Magyarország nem tehette meg, hogy ne reagáljon, mert azzal végképp kockára tette volna nagyhatalmi hitelességét. Még ha a „nagy okokat” tartjuk is szem előtt, akkor is ez a kiindulópont! Bár Szerbia közvetlenül nem volt érintett, ő képviselte az egyetlen olyan célpontot, amely valamiképp összekapcsolható volt a történetekkel. Remek alkalom kínálkozott arra is, hogy rendezzék a kis szomszédos állammal fennálló tágabb nézeteltérést is, véget vetve Belgrád, „délsláv” agitációjának, ami nyilvánvalóan befolyásolta a Monarchia biztonságát, és érintette érdekeit. Ausztria–Magyarország fellépése igencsak hasonlít az Egyesült Államok 2001. szeptember 11-i merényletet követő reakciójához: hasonló a szimbolikus töltete és a válaszcspásra való késztetés jellege – akár „vaktában”, meggyőző bizonyítékok híján is, politikai és stratégiai előnyök megszerzése

végett. (Gondoljunk itt az Egyesült Államok kettős – afganisztáni és iraki – intervenciójára.) De éppen ez, a szarajevói pillanat egyedisége lehet egy nyomós érv amellett, hogy a háború nem volt elkerülhetetlen, sem sorsszerű, és a létező feszültségek miatt nem kellett feltétlenül kiobbannia. Így aztán Ausztria–Magyarország döntéshozói sem vették számításba az általános háború lehetőségét. Csupán arra törekedtek, hogy megbüntessék és „lenyugtassák” Szerbiát.

A kontextus sem segíti az egyértelmű választ. A kor atmoszféráját ellentmondásos áramlatok jellemzik. Az épp zenitjére ért nemzeti eszme elég jól megfért a háború logikájával: a nemzetek egymás ellen jöttek létre, a történelem pedig, a kor uralkodó tudománya, örömmel fogta össze a háborús epizódok végtelen sorát egyetlen nemzeti elbeszéléssé. A terjeszkedés kísértése különböző okokból valamennyi európai szereplőt jellemezte. A kisállamok nem voltak a nagyoknál kevésbé nacionalisták, sem kevésbé harcosak, főképp, ha a nemzeti egyesülés tervét követték, könnyedén túl is lépve az ésszerű nemzeti határokon. Bőséges bizonyítékkal szolgáltak erre a balkáni államok, amelyek azért háborúztak egymással, hogy létrehozzák Nagy-Szerbiát, Nagy-Bulgáriát és Nagy-Görögországot. Ezek mindegyike a többiek rovására nőtt volna igen nagyra, hogy helyet foglaljon a véges földrajzi térben: amikor Románia „döntőbíróként” beavatkozott, azt is megmutatta, hogy hajlandó a háború eszközével is élni – megelőlegezve ezzel a néhány évvel később történeteket.

Sok minden viszont a béke mellett szólt. A nacionalista kor egyúttal internacionalista is volt, egyre erősebb mértékben. A megelőző évtizedek során a nemzetek és emberek számottevően közelebb kerültek egymáshoz, elsősorban a technikának, az újabb ipari forradalomnak köszönhetően. Vasutak fogták össze a világot, a távíró, a telefon, a rádió majdnem teljesen megszüntette a távolságokat. A háború kitörésekor már jószerével nincs olyan szakterület, szakma, eszme, amelynek ne lenne nemzetközi szervezete is. Nem véletlen az sem, hogy éppen ekkor találják ki gyors egymásutánban a nemzetközi nyelveket. A legismertebbek ezek közül a *volapük*, Johann Martin Schleyer német katolikus prelátus alkotása 1879-ből, és az *eszperantó*, amelyet 1887-ben jelentett be álnéven írott könyvében Ludowik Lazarz Zamenhof lengyel zsidó orvos. Egy nyelv, amelyet mindenki beszél, az első lépést jelentette volna a határok leküzdésében. Nemzetközivé válik a sport is a modern olimpiai játékok révén, a francia Pierre de Coubertin nagy ötlete nyomán: az első olimpiát 1896-ban rendezték Athénban. A tudósok is egyre gyakrabban találkoznak nemzetközi szakmai kongresszusokon, köztük a történészek is, a versengő nemzeti ideológiák fő alkotói. Első kongresszusukat 1900-ban Párizsban rendezték meg, majd következett Róma 1903-ban, Berlin 1908-ban és London 1913-ban. Az internacionalizmus eszméjét a szocialisták az 1889-ben létrehozott II. Internacionálé révén egyértelműen felvállalták. Nemzetközi és egyidejűleg nemzeti mozgalomként a szocializmus határozottan ellenzi a háborút. Nemcsak a háború

van tehát napirenden, hanem a béke, annak védelme és kiterjesztése. Alfred Nobel végrendelete négy másik díj (fizika, kémia, orvostudomány, irodalom) mellett Nobel-békedíjat is alapított, amelyet a többivel együtt adományoztak 1901 óta. Pacifista szervezetek sokasága talált egymásra a Nemzetközi Állandó Békeirodában.⁴ A kor utópisztikus irodalma oda is eljut, ahová a politikai programok még nem, felmerül, hogy a többé vagy kevésbé távoli jövőben egyesülhet a világ az Európai Egyesült Államok vagy a világföderáció révén. Mondhatnánk akár azt is, hogy a nacionalizmus hatásosabb volt, mint az internacionalizmus, és a harci kedv erősebb a békevágynál, de valójában lehetetlen felmérni az ellentmondó tendenciák súlyát. Persze ha ismét csak „nagy okok” automatikus, közvetlen és elkerülhetetlen eredmények tekintjük a háborút, akkor a háború kiváltó okaként valóban a béketörekvéseknél erősebb küzdeni vágyást tudnánk megnevezni. A háború kirobbanása azonban nem várt események és szerencsétlen döntések együttállásához köthető. Egyáltalán nem biztos, hogy ezek nélkül is bekövetkezett volna, egyáltalán nem biztos, hogy az emberiség inkább háborút akart, nem pedig békét és együttműködést. Úgy tűnik, még a gazdasági verseny, amelyet néhány szerző a világégés „nagy” okának tart, sem feltétlenül a háború,

⁴ Anne Rasmussen, „Internationalismes au debut du XXe siècle”, in *Encyclopédie de la Grande Guerre, 1914–1918*, Stéphane Audoin-Rouzeau és Jean-Jacques Becker irányítása alatt, Bayard, Párizs, 2004. 71–82.

hanem a béke felé billentette a mérleg nyelvét. Egy igen jelentős német gyáros (Hugo Stinnes acéliparos) a háború előtt néhány hónappal kijelentette: „Adjanak még három vagy négy év nyugodt fejlődést, és az európai gazdaság vitathatatlan urai leszünk.” Másképp megfogalmazva, Németország hegemoniája a békén, nem pedig a háborún alapult. (Ez, ha akkor nem következett be, ma megvalósulni látszik. Miután Németország elvesztett két háborút, mintha megakarná nyerni a békét!) Wolfgang Mommsen német történész is hasonló következtetésre jut: „A pénzügyi vagy gazdasági körök 1914 előtt sem Nagy-Britanniában, sem Franciaországban, sőt, még Németországban sem voltak érdekeltek abban, hogy a nemzetközi piacokat európai háborúval szerezze meg. Ellenkezőleg, a háború visszafordíthatatlansága zavart okozott a globális befolyással rendelkező nagy bankok és kereskedelmi társaságok vezetői közt.”⁵ Valóban lehetséges, valóban elképzelhető egy olyan világ, amely inkább békére vágyott, de végül, meggondolatlanul, pusztító háborúba kezdett? Bármennyire is furcsa, tulajdonképpen kézenfekvő: ez a történelem sajátos logikája. Az emberek írják a történelmet, de nem uralják, végül saját alkotásuk uralodik rajtuk. A történelmi tényezők ilyen összetett és egyszerre véletlenszerű kombinációja ellenőrizhetetlenné válhat. A történelem összességéből amúgy is nyilvánvaló, hogy nem tudjuk úgy irányítani, ahogy szeretnénk, vagy ahogyan

⁵ Wolfgang Mommsen, „Rivalités coloniales et économiques. Impérialismes”, *Encyclopédie de la Grande Guerre*, op. cit. 138.

a legjobb lenne. Még egy fogalmat kell feltétlenül figyelembe venni, mert alapvető módon változtatja meg a nézőpontunkat. Az emberek valójában nem a nyers valóság, hanem csak annak reprezentációi, az arról alkotott képzetek alapján cselekszenek. Ez egyáltalán nem mindegy. A valóságot csak is reprezentációjának többé vagy kevésbé torzító szűrőjén át láthatjuk. A történelemre lefordítva: tisztában kell lennünk azzal, hogy valójában nem arról beszélünk, ami megtörtént, hanem arról, ahogyan azt megismerjük, tehát a történelem reprezentációjáról. Ugyanez igaz az emberek és a nemzetek viszonyára is.

Egy sor ilyen képzet segítette 1914-ben a háború elfogadását. Elsőként az *elkerülhetetlen* háború eszméje: ha az egész történelem háborúk sorából áll, akkor az elválaszthatatlan magától az emberi léttől. Másodszor, a *szükséges* háború ideája: a fegyveres küzdelem felszabadítja a felgyűlt, bezárt energiát, és ezzel visszavezet az egyensúly állapotába. És végül, a megszólalók egy része számára, a belátható, a közeli háború *rövid* háború lett volna. Miért csak rövid lehetett szerintük? Mert az új technikák lehetővé teszik a gyors és döntő csapást, vagy mert a teljes ipar mozgósítása és hatalmas tömegek részvétele miatt a konfliktust nem lehet hosszú ideig folytatni, hiszen az az élet általános megbénulásával járna. Tulajdonképpen mit is érnek hát az érvek? Nagyon rövid háború helyett nagyon hosszú következett, ismét csak azt igazolva, ha még szükség lett volna erre, hogy az emberek milyen mértékben nem uralják a történelmet, és mennyit érnek a „jóslatok”.

Az elkerülhetetlen, szükséges és rövid háború torz látomása mindennél fontosabb szerepet játszhatott a konfliktus kirobbanásában. Elkerülhetetlennek látszott, tehát belenyugodtak, és túlságosan is könnyen tették ezt. De biztos, hogy a legelszántabb nacionalisták vagy imperialisták sem választották volna, ha tudják, hogy mi következik. A várható következményeket mindenki lebecsülte. „Nem akartunk ilyesmit” – mondta később II. Vilmos császár. Senki sem akart, senki sem gondolt ilyesmire, vagy legalábbis semmi esetre sem ilyen méretű háborúra, ilyen következményekre.

A háború „elkerülhetőségét” támaszthatná alá a párhuzam a hidegháborúval, a második világháború utáni világgal, hiszen 1945 után sokkal nagyobb feszültség mellett sem vállalkoztak pusztító háborús kalandra. Valóban csábító analógia, csakhogy nem teljesen alkalmazható. A két korszak jellegzetessége, légköre legalább két lényeges ponton eltér. A hidegháborúban két szuperhatalom állt szemben – tőlük és csakis tőlük függött béke és a háború. Következésképpen a nemzetközi politikát nagyobb határozottsággal és felelősséggel irányították. Bár 1914-ben szintén két blokk ütközött össze, a döntéshozatalra sokkal több helyen kerülhetett sor; a diplomáciai mozgások eredménye pedig gyakran zavaros volt. Németországnak vigyáznia kellett Ausztria–Magyarországra, amelynek viszont saját céljai voltak. Franciaország nem tudta befolyásolni Oroszország önálló politikáját, Nagy-Britannia pedig, mint mindig, a maga sajátos érdekeire figyelt. Ha ehhez hozzávesszük az Oszmán Birodalmat, Olaszországot mint másodrangú hatalmat, tovább-

bá a kis országokat is, zavaros és koordinálatlan helyzetet látnunk, amely messze áll az 1950-es évektől, „a rettegés harmóniájá”-tól. Másfelől a hidegháború két világháborút követett. Ekkor már senki sem hiszi, mint 1914-ben, hogy a fegyveres összecsapás nem is lenne végzetes. A háború képe radikálisan megváltozik. Míg 1914 előtt bizonyos értelemben elvesztette drámaiságát, a hidegháború idején „hiperdrámaivá” lesz, a nukleáris apokalipszis kilátását kínálja, az emberiség teljes eltűnését is beleértve. Nyilvánvaló, hogy a két helyzet nem vethető össze, nem ajánlatos az egyik következményeit a másikra vetíteni. És akkor? Kérdezhetjük. És akkor, természetesen, semmit sem tudunk arról, mi történhetett volna. Világos, hogy a háború Szarajevó nélkül is bekövetkezhett volna, pusztán egy másik pillanat lobbantotta volna lángra. De tisztességtelennek érzem azt a feltételezést, hogy más kimenetelre semmiképp sem volt esély. A történelem az első világháború nélkül is elképzelhető, még ha szigorúan csak a fantázia világában is. Mesés történet lenne ez, hiszen az első világháború nélkül sok minden nem következett volna be, a világ ma másképp nézne ki. Persze, egyedül a történelem az, ami meg is történt, az első világháborúval a maga helyén. A történettudomány elméleti síkján mégsem érdektelen ez a vita az alternatívákról. Arra ösztönöz, hogy a történészek megszokott magyarázata helyett összetettebb és kifinomultabb, kevésbé meghatározott, és így kevésbé kiszámítható ok-okozati viszonyokat keressünk.

A bűnösök

A bűnösök – vagy inkább a főbűnösök, hiszen a bűn alól teljes mértékben senkit sem lehet felmenteni – könnyen meghatározhatónak tűnnek. Saját maguk készítették a vádiratot önmaguk ellen. Ők a központi hatalmak: Ausztria–Magyarország és Németország, akik vállalták a hadüzenetet. Egyértelmű, hogy Ausztria–Magyarország nagyon is törekedett a fegyveres összecsapásra Szerbiával. Csaknem elfogadhatatlan ultimátumot küldött, és a belgrádi kormány hiába fogadta el annak legnagyobb részét, Bécs nem elégedett meg ezzel a diplomáciai győzelemmel (pedig még II. Vilmos császár is győzelemnek tartotta), inkább háborút kezdett. A következő lépés az orosz hadsereg mozgósítása volt, erre aztán Németország kettős hadüzenettel válaszolt, nem csak Oroszország, hanem Franciaország ellen is. Ezután következett Franciaország német lerohanása, így az osztrák–magyar és szerb háború furcsamód (bár megmagyarázhatóan) francia–német háborúhoz vezetett. A németek viszont nem elégedtek meg a francia határ átlépésével. Stratégiai tervükhöz a független Belgium megtámadására is

szükség volt, ennek semlegességét viszont az európai hatalmak, beleértve Németországot is, szavatolták. Kell még ehhez valami? Nyomasztó!

A bűnösökről a versailles-i békeszerződés is rendelkezett 1919-ben. Németországnak egyedül kellett viselnie a felelősséget a háború kiobbantásáért, mivel Ausztria–Magyarország már nem is létezett. Mivel azonban a második világháborúhoz vitathatatlanul a náci Németország agresszív politikája vezetett, ez a tapasztalat visszamenőlegesen rányomta a bélyegét az első világháború magyarázatára is, megerősítve a jellegzetes német agresszivitás amúgy is népszerű képzetét. Németország korábbi fejlődése – Nagy Frigyesztől Bismarckig – beilleszthető volt a brutális és agresszív németiségről kialakított történelmi képbe. Német történeszek is felsorakoztak emellett, néha túlzott lelkesedéssel is. Fritz Fischer például nagy vitákat kiváltó *Griff der Weltmacht* című kötetében leplezte le az imperialista Németország háborús céljait 1961-ben. Ezek, háborús céloktól „elvárható” módon, kifejezetten agresszívek voltak, terjeszkedésre törekedtek. A német történészek 26. kongresszusán, 1964 októberében, Fischer tézisének nagy többséggel elfogadták.⁶ Ha maguk a németek végül elismerték elsődleges felelősségüket, akkor ezzel akár lezártnak is tekinthető a kérdés? Ki védené őket ezek után, és miért tenné?

⁶ Az idézett szerző könyvének angol nyelvű változatát használtam: Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, W.W. Norton, New York, 1967.

A háborús felelősség aktáját persze nem zárták le örökre. Ahogy a történelmi adatok gyarapodnak, értelmezésük változik, úgy lesz az ügy egyre bonyolultabb. Egyébként is, szemben a Hitler uralmát megélt németekkel, akik a büntudat szellemében éltek, a két világháború közötti felmenőik még hallani sem akartak háborús felelősségről, a többi országot viszont agresszornak tekintették. Biztos, hogy ebben egyetlen szemernyi igazság sem volt?

A válaszhoz tekintsük át újra az eseményeket, és figyeljünk immár a dráma valamennyi szereplőjére. Első szín: Ausztria–Magyarország Szerbia ellen. Az Ausztria–Magyarországra nézve hátrányos értelmezés kiindulópontja a szarajevói merénylet jelentőségének csökkentése (nem is volt annyira súlyos incidens), de elsősorban a szerb nemzeti tervek kedvező, az osztrák–magyar berendezkedés kedvezőtlen megítélésén alapul. Szerbia pártján állni ebben a vitában azt jelenti, hogy a (szerb) nemzetállam jobb, mint a tagolt, soknemzetiségű birodalom, még akkor is, ha később Jugoszláviából olyan föderáció alakult, amelynek egyik nemzete privilegizált helyzetbe került. Ez az állásfoglalás azt is jelenti, hogy a soknemzetiségű birodalom elavult, sőt, a történelem kudarca ítélté. Ausztria–Magyarország, és főleg Magyarország, kétségtelenül nem volt a nemzeti egyenjogúság jó példája. Történelmi perspektívából azonban az is kijelenthető, hogy a Szerbiából kinőtt Jugoszláviából sem lesz majd a nemzeti egyenjogúság mintaországa, sőt! Az 1990-es évek szarajevói mészárlását már nem lehet az Osztrák–Magyar Monarchia nyakába varrni. Ebben az ösz-

szevetésben fölösleges az *Igazságot*, egyetlen igazságot keresni. Sokféle, versengő „igazság” feszült egymásnak. A Habsburg-monarchia még a nemzetek előtti kor, a dinasztikus államok időszakának öröksége volt. A tizenkilencedik században csak részlegesen alkalmazkodott az új világhoz, a nemzetek megjelenéséhez. Ausztria történelmi alapon szerveződő, külön-külön igazgatott tartományok konglomerátuma volt, az etnikai arányok, a nemzeti küzdelem intenzitása pedig tartományról tartományra nagyon eltérő volt. Magyarország eközben sikertelenül próbálta átültetni a francia mintájú „politikai nemzet”-et. Ez végső soron a többi nemzetiség beolvasztását jelentette volna, holott tekintettel a nemzetiségek súlyára (a lakosság felét tették ki még 1910-ben is) talán kézenfekvőbb lett volna a nemzeti sokszínűséget is számításba vevő állami berendezkedéssel kísérletezni. Ráadásul ma már nagyon jól tudjuk, hogy a nemzetállam sem volt a történelem vége vagy végcélja, amint azt 1914-ben, vagy akár 1918-ban, a birodalmak összeomlása után még hihették. Szerbia tehát nemzetállamot épített, ennek jegyében lépett fel akár Ausztria–Magyarországgal szemben is, de az utóbbinak is joga volt létezni. Nem is csak saját szemszögéből nézve, hanem szélesebb, európai perspektívából is, hiszen a kontinens hatalmi egyensúlyának fontos eleme volt. Sőt, létezése akár még a nemzeti eszme jegyében is igazolható lehetett az egyenlő nemzetek jövőbeli konföderációjaként. A Monarchia, Bécsből nézve, nem tett egyebet, mint védekezett, bár talán eltúlozva Szerbia szándékait és lehetőségeit. (Lám, ez ismét a valóság észlelésének fontossá-

gára mutat a valósággal mint tények sorával szemben.) Szerbia mellett azonban ott volt Oroszország is.

Furcsamód, a háború okait és a háborús felelősséget kutató vitában Oroszország sokáig árnyékban maradhatott, részben azért, mert a háború nélküle ért véget. A cári birodalom nem ám kis, ártatlan országocská volt, ellenkezőleg: a legnagyobb és az egyik legkapzsiabb impérium, amelyet a modern történelem ismert. Déli irányban legfontosabb célja az Oszmán Birodalom megsemmisítése volt, Konstantinápoly és a Fekete-tengerre vezető szorosok megszerzése, amit a franciák és britek 1915 márciusában végül el is fogadtak.⁷ A balkáni befolyás is céljai közt szerepelt, és ebben számíthatott a szláv és ortodox szolidaritásra is. Az eredetileg Oroszország által felszabadított, a Balkán-háborúkban minden szomszédjával szemben vesztes Bulgária azonban ekkor már Németország felé tájékozódott, így az orosz politika fő eszköze a térségben az Ausztria délszláv tartományainak megszerzésével is számoló Szerbia maradt. Oroszország számára Ausztria–Magyarország felbomlásának a lehetősége is kecsesítő volt. Az osztrák–magyar sorompó eltűnése az orosz befolyás nyugati irányú kiterjesztését ígerte, a „felszabaduló” népek pedig többségükben szlávok voltak. A július 28-i hadüzenet után Oroszország általános mozgósítást rendelt el. Nagy, de korántsem önzetlen segítség volt ez! A cár, bár ingadozott, egy ponton csak részleges mozgósításra adott parancsot, hogy ezzel is egyértelműen bizonyítsák:

⁷ Ez az ún. Konstantinápoly-egyezmény (a szerk.)

céljuk nem általános háború, hanem egy korlátozott akció Ausztria–Magyarország ellen. Katonai vezetői és miniszterei megmagyarázták neki, hogy részleges mozgósításra nincsenek tervek. Vannak történészek, akik úgy vélik, hogy ez volt a pillanat, ahonnan már „nincs visszaút”.⁸ Ausztria–Magyarország, bár hadat üzent, még ugyancsak részlegesen mozgósított, ráadásul ez is lassan haladt. Oroszország ellen majd csak az orosz mozgósítást követően kezdődött meg a felvonulás. Orosz mozgósítás híján talán még reménykedni lehetett volna egy pusztán Ausztria–Magyarországra és Szerbiára korlátozódó háborúban (nem volt egyértelmű, hogy ez Ausztria–Magyarország javára dőlné el), vagy pedig európai döntőbíráskodásban.

Az orosz mozgósítás hatására Németország is azonnal mozgásba lendült. Európa legerősebb, egyesek szerint legmohóbb országa. Németország, ha legmohóbb talán nem is, de kétségtelenül a legfélelmetesebb volt Európa országai közül. Ennek magyarázatához Bismarck kancellárságáig kell visszanyúlni. A német egység megteremtőjének jövőképe még európai léptékű volt. Németország biztonságát eszerint egy szövetségi rendszernek kell biztosítania, ami lehetetlené teszi a francia revansot (Elzász és Lotaringia egy részének visszaszerzését) és minden más németellenes összefogást. Ez Németország erején alapuló, de inkább defenzív politika volt. Miután Bismarckot kiszorították a hatalomból (1890),

⁸ Jean-Jacques Becker, *La Grande Guerre*, „Que sais-je?”, Presses Universitaires de France, Párizs, 2005. 20–21.

utódai új irányba indultak el. Virágzó gazdasága mellett és miatt Németország egyre inkább helyet követelt magának a nap alatt, vagyis olyan nemzetközi, globális léptékű pozíciót, amely megfelel tényleges hatalmának. A büszke, teátrális gesztusokra hajló II. Vilmos személyisége is hozzájárult, hogy a politikai retorika a német politika valós lehetőségénél agresszívabb felhangokat kapott.

A brit vagy a francia gyarmatbirodalomhoz viszonyítva másodrendű német gyarmatok kiterjesztése volt az egyik célkitűzés. De miért tagadták volna meg Németországtól a gyarmatosítás lehetőségét, ami teljesen természetesnek számított Nagy-Britannia és Franciaország esetében, és még II. Lipót belga király is részesülhetett belőle, aki évtizedekig személyes vagyontárgyaként birtokolta Kongót, amely aztán 1908-ban a belga államra szállt? A háború előtt diplomáciai feszültséget okozó Marokkó kapcsán (az 1905-ös és 1911-es marokkói válságok) a jelenlegi értelmezés szerint a németek provokálták a franciákat, vagyis nem hagyták, hogy nyugodtan bekebelezzék az országot, amelyre – ki tudja, hogy miért – joguk lett volna. Látható, hogy minden hatalomnak hasonló tervei és vágyai voltak, hasonlóan gondolkodtak arról, mire van joguk a világban. A kettős mércét csak akkor kerülhetjük el, ha mindenkit azonos módon ítélünk meg. Nagy-Britannia és Franciaország Afrikában és Ázsiában, valamint Oroszország az Urálon túl összehasonlíthatatlanul több gyarmatot szerzett meg, mint amennyit Németország 1914-ig uralma alá vetett. Németországban kialakult egy komplexus a sikeres, többet érdemlő országról,

amelyet mégis mindenki lehagyott. Az országnak az adott pillanatban nem volt más választása, mint Közép-Európa konszolidálása német befolyás alatt – egy ugyan prosperáló, de meglehetősen kis régióé. Megkísérelhette továbbá, hogy tengerentúli jelenlétét gyors ütemű flottaépítéssel erősítse meg, 1898-tól kezdve. Annak nem volt ugyan túl nagy esélye, hogy a brit flottát valaha is utolérje, de ez a kihívás mégis felingerelte a briteket. Itt újra számot kell vetnünk a valóság érzékelésével: nem az számított, hogy mit is jelentett épített hajótonnában és tüzérobén a német program, hanem az, ahogyan ezt a törekvést Nagy-Britanniában érzékelték: fenyegetésként. Mindez jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Nagy-Britannia 1914-ben háborúba induljon Németország ellen. Amíg az angolok a német flottát nem nézték jó szemmel, addig Németországban igazi pszichózis alakult ki a bekerítés miatt. Ennek oka az 1891-92-től formálódó francia–orosz szövetség volt. Ennek a szövetségnek a célkeresztjében kizárólag Németország állhatott, más közös stratégiai célkitűzést nehéz volt elképzelni. Egy Németországgal vívott háborún kívül semmi sem volt, ami a republikánus Franciaországot és a cári Oroszországot, vagyis Európa legdemokratikusabb és legkevésbé (jobban mondva, egyáltalán nem) demokratikus államát összekötötte volna. Franciaország számára ez a szövetség kínált lehetőséget arra, hogy végre kitörjön elszigeteltségéből, ahova Bismarck diplomáciája juttatta. Németország számára viszont a francia–orosz szövetség előbb vagy utóbb kétfrontos háborút vetített előre. Mindezek tükrében sem kell persze 1914 megítélése so-

rán nagy ívű gesztussal lesöpörnünk az asztalról azokat az imperialista német célokat, amelyeket Fritz Fischer éltél. De a háború kitöréséhez vezető döntések során a német politikai és katonai döntéshozóknak nem csupán a bírvágya és hatalmi törekvése érvényesült, hanem a félelem is attól, hogy amennyiben késlekednek, mind keletről, mind nyugatról túlerő támad rájuk. A különböző valóságérzékelések és várakozások (reprezentációk) közül a legnagyobb mértékben a németeknek ez a rögeszméje, a keleten és nyugaton egyidejűleg vívott védekező harctól való félelem járult hozzá a háború kirobbanásához. Nem ürügy volt, hanem őszinte meggyőződés. Tényleg így történt volna amúgy? Erre nyilván nem tudunk válaszolni. Németországban viszont úgy látták, hogy az évek múlásával a veszély csak nőtt Oroszország modernizálásával, iparosításával, és főképpen vasúti hálózatának kiteljesedésével. A még mindig nehézkes orosz hadsereg mozgósítására így már sokkal gyorsabban és hatékonyabban került sor. Következésképpen, minél korábban tört volna ki a háború, annál előnyösebb helyzetben lett volna Németország. Ebből ugyan elsiegett volna a következő levonni, hogy Németország háborúba sodorta volna ellenfeleit, az viszont biztos, hogy más államoknál könnyebben elfogadta volna a háborút. És ha a háború ügyi elkerülhetetlennek látszott, akkor kezdődjön már végre el! – gondolhatták. Előre megfontolt német szándékról azonban nem beszélhetünk. A háború eredetéről és kirobbanásáról írt, alaposan dokumentált munkájában Christopher Clark brit történész nagyon határozott: „... az 1914 nyarának ese-

ményeire adott reakciókból egyik sem sugallja azt, hogy [a németek] a válságot a rég várt alkalomnak tekintették volna, hogy megvalósítsák már régen dédelgetett terveiket, és preventív háborút indítsanak szomszédjaik ellen [...] A német döntéshozók távolról sem uralták a helyzetet, de mindent megtettek azért, hogy a hullámok ne csapjanak össze a fejük fölött.”⁹ A kétfrontos háború elkerülésére a német vezérkar megoldást dolgozott ki, a híres Schlieffen-tervet. Ezt az 1891 és 1905 között hivatalban lévő vezérkari főnökről nevezték el. Egyszerű és látszólag zseniális terv volt: Németországnak még azelőtt ki kell ütnie Franciaországot a háborúból, hogy a lassú orosz harci gépezet beindulna. Ehhez viszont arra volt szükség, hogy a német haderő lépjen elsőként akcióba, akár annak árán is, hogy agresszornak tekintik. A frontális támadás viszont kudarccal fenyegetett, ezért nagy ívű, bekerítő hadműveletet választottak. A német hadsereg jobb szárnya Franciaország északi részén keresztül nyomuljon előre („az utolsó katoná érintse meg a tengert” Calais és Boulogne között), hogy így a francia hadsereg hátába kerülve Párizst nyugatról vegye ostrom alá. Mindezt a lehető leggyorsabban kellett végrehajtani: alig néhány hét alatt. A terv kellemtelen része az volt, hogy Németországnak nem volt közös határa Franciaország északi részével. Közöttük állt Belgium

⁹ Christopher Clark, *The Sleepwalkers. How Europe went to War in 1914*, Allan Lane, London, 2012; a francia nyelvű kiadás szerint idézve: *Les Somnambules. Été 1914: comment l'Europe a marché vers la guerre*, Flammarion, Párizs, 2013. 512.

és Hollandia. Következésképpen, a Schlieffen-terv ezek le-rohanásával is számolt: katonai szempontból logikus, politikai és erkölcsi szempontból katasztrofális. A háborút azonban meg kellett nyerni. Mit ér a jó híred, ha elvesztetted a háborút?

Az „eredeti” Schlieffen-terv rendkívül kockázatos és egyúttal radikális volt: csaknem teljesen „kiürítette” a többi hadszínteret – a nyugati front balszárnyát és a teljes keleti frontot – a jobbszárny, a bekerítő hadművelet javára. Schlieffen utóda, az ifjabb Moltke, az 1866-ban és 1870-ben győztes nagy Moltke unokája, elővigyázatosságból „felvizezte” elődje terveit. Valamelyest megerősítette az elhanyagolt frontokat, amivel ténylegesen csökkentette a döntő csapás erejét. Lemondott Hollandia lerohanásáról is, de Belgiumról nem, mivel úgy vélte, hogy háború esetén Belgium amúgy sem őrizhetné meg semlegességét, jobb lesz tehát, ha a németek veszik hasznát, és nem a franciák. Végül, igaz, már csak a hadművelet közben, lemondtak Párizs bekerítéséről is, s a német hadsereg bekerítő mozdulatának íve is jelentősen leszűkült.

Az eredmény részleges siker: a németek elérték a Marne folyót, néhány tucat kilométerre Párizstól keletre. A szépséges terv azonban kudarcba fulladt. A franciák ellenállása erősebb volt, mint várták (egyáltalán, miért nézték le őket?), az orosz hadsereget gyorsabban mozgósították, mint ahogy azt a németek tervezték, és – a franciák kifejezett kérésére – az oroszok támadást is indítottak Kelet-Poroszországban. A téves várakozások miatt szükségesnek tűnt két hadtest átirá-

nyítása a keleti frontra. Ahhoz túl későn érkeztek, hogy részt vegyenek a tannenbergi csatában, ahol Hindenburg tábornok egy egész orosz hadsereget kerített be, és miközben „feleslegessé” váltak a hadtestek keleten, óriási szükség lett volna rájuk a Marne-nál. Párizs kapujában vereséget szenvedve a németek feladták az elfoglalt területek egy részét, de a háború végéig megtartottak egy elég széles sávot Északkelet-Franciaországból. Mivel végül mégis két fronton kellett harcolniuk, a németek számára politikailag és katonailag is sokkal jobb lett volna, ha kivárik mások hadüzenetét, és nem ők kezdeményezik az ellenségeskedést. Végül tehát a katonai logika érvényesült a politikával szemben. Ez igaz Belgium lerohanására is, ez volt az a lépés, amely a még hezitáló Nagy-Britanniát végül a Németország elleni háborúba rántotta. A németek tudták, hogy mennyire fontos a britek számára ennek a szigetországgal szemközti elterülő országnak a függetlensége és semlegessége, de mindent fel kellett áldozniuk a Schlieffen-terv katonai sikeréért. Az angolok másik sérelme a német flottafejlesztési program volt, de a potenciális veszély képzete jóval nagyobb volt, mint az a Nagy-Britanniának igen kedvező valós erőviszonyokból következett volna. Ismét csak a német politika, a német „stílus” bizonyult végzetesnek. Berlin megállapodást szeretett volna Londonnal, de nem éppen kifinomult eljárása épp az ellenkezőjét, a konfliktus iránti vágyat sugallta!

És végül itt van Franciaország. Mert volt felelőssége Franciaországnak is, annak ellenére, hogy a háború kitörését megelőző hetekben alig lehetett hallani az országról.

A diszkrét Franciaország a nagyhangú és agresszív Németország tökéletes ellentétéként jelenik meg. Bűnrészessége alig kimutatható, vagy egyáltalán nincs is. Ha azonban megértjük, valójában hogyan is működtek 1914 nyarán a diplomácia fogaskerekei, Franciaország szerepe Németországhoz hasonló lesz: nem a diplomáciai stílus, hanem fellépésének hatása miatt. Fenntartások nélkül támogatták Oroszországot, és így Franciaország ugyanúgy járt el, ahogy Németország Ausztria–Magyarországgal, amikor az biankó csekket adott neki a Szerbia elleni akcióhoz. Sőt, akár azt is mondhatnánk, hogy a franciák még a németeknél is inkább azt sugallták Oroszországnak, hogy bármit megtehet, amit akar. Németország legalább egyetlen pillanatban, II. Vilmos közbelépése révén, azt jelezte Bécsnek, hogy elégedjen meg a kivívott diplomáciai győzelemmel. Viszont az is igaz, hogy a német kormánynak a császárnál kevésbé békés magatartása a meg nem alkuvókat, ezáltal pedig a háborút támogatta Bécsben. Oroszország nem is vette a fáradságot arra, hogy a mozgósításról konzultáljon Franciaországgal. Párizs magatartása meggyőződéssé tette, hogy háború esetén számíthat a franciákra.

A háborús célok kérdését is sokkal árnyaltabban érdemes megközelíteni. Ez egyáltalán nem jellemző Fischer könyvére, amely az elejétől a végéig egyetlen vádirat Német-

ország és csakis Németország ellen.¹⁰ Történeti hitelessége bizonyosan gyarapodott volna, ha egyidejűleg bemutatta volna például Oroszország semmivel sem kevésbé riasztó hadicéljait is. Aki keres, az természetesen talál is, 1914 előtt például sokféle terjeszkedési szándékot, de nem csak németet, hanem bármilyet. Viszont szándéktól a cselekvésig hosszú az út, annál is inkább, mivel már a szándékok is sokfélék, gyakran ellentmondóak – a hatalmi központok, illetve a döntéshozók jellemének és jellegzetességeinek függvényében. Arról már ne is szóljunk, hogy csakúgy, mint bármely játékban, a diplomáciában is minden ország lépései szorosan összefüggenek a többiek lépéseivel.¹¹ Ezen felül Németország esetében még egy zavaró tényezővel kell számot vetni: a császár személyiségével. II. Vilmos állásfoglalásai esetenként harciasak, esetenként békések, ám többnyire teljesen hiányzik belőlük a koherencia, így aztán nem kis mértékben hozzájárultak a nemzetközi légkör romlásához – bár, és ez egy újabb paradoxon, ő, akit gyakran a háború fő felelősének tartanak, valójában a „békés versengés” híve volt. A háború kitörését követően a célok természetesen kézzel-

¹⁰ Fritz Fischer könyve természetesen joggal kritizálható fél évszázad múltán. 1961-ben azonban munkája olyan változást indított el a német társadalmi emlékezetben, ami nagy mértékben segítette azt a műtfeldolgozást, amely viszont még alig kezdődött el Romániában vagy Magyarországon (a szerk.)

¹¹ Christopher Clark részletesen bemutatja, milyen összetett politikai játszma vezetett a háborúhoz, anélkül, hogy szereplői ezt az eredményt feltétlenül óhajtották volna, *op. cit.*

foghatóbbakká és pontosabbakká váltak. Senki nem fizet hatalmas árat valamiért anélkül, hogy részletesen számításba ne venné, milyen haszon révén ellensúlyozhatná azt győzelem esetén. Mi több, a „háborús célok” a belső propagandát is jól szolgálták, erősítették azt a meggyőződést, miszerint bármilyen magas árat kell is fizetni a győzelemért, a várható eredmények megérik azt.

1914. szeptember 9-én, Theobald Bethmann Hollweg, Németország kancellárja éppen ilyen programot vázol fel. Szerinte a háború általános célja belátható időre szavatolni a Német Birodalom biztonságát nyugaton és keleten. „Ezért Franciaországot annyira meg kell gyengíteni, hogy ismételtén ne jelentkezhessen nagyhatalomként. Oroszországot pedig a lehető legtávolabbra kell szorítani a német határoktól, és meg kell törni hatalmát a nem orosz népek felett.”¹² A terv egyelőre konkrét célokat csak Európa nyugati részén fogalmazott meg: határmódosítással megszerezni Belgium és Franciaország részeit, de elsősorban gazdasági dominanciát, a „közép-európai gazdasági összefogással”. A hatalom szférájában azonban, az előbbiekkal párhuzamosan, más tervek is keringtek. Ezek egyike a francia területi veszteségek (bőkezű) kompenzálását is tartalmazta. Franciaország megkapta volna Belgium vallón (francia nyelvű) részét. Ettől azt

¹² Fritz Fischer, op. cit., 103–105. Magyarul olvasható Bethmann Hollweg hadicél irányvonalai 1914. szeptember 9. Németh István (szerk.): Az első világháború 1914 – 1918. Tanulmányok és dokumentumok. L'Harmattan, Budapest, 2014. (a szerk.)

remélték, hogy Franciaország Németország szövetségesevé váljék!

Franciaországnak egyelőre kevésbé volt szüksége háborús céljai nyílt meghirdetésére, mivel a német támadásnál, a haza védelménél hatásosabb propagandára nem volt szükség. De aki ezért kísértést érezne rá, hogy az 1914-ben, Berlinben kifejtett hegemoniatörekvéseket „teutonnak”, a német nemzeti jellemből következőnek minősítse, annak nem is kell ugyanabból az időszakból származó, elnagyolt francia terveket keresnie, hogy rájöjjön tévedésére. Ehhez elég a háború utáni békemű intézkedéseit áttekinteni. Franciaország Németország területének nagymértékű csökkentését követelte, beleértve a Rajna és a Saar-vidék¹³ bányáinak elcsatolását (álomszerű esetben Franciaországhoz csatolását), valamint politikai, sőt, gazdasági hegemoniára törekedett Európában. A franciákat ekkor, már amennyire lehetett, angol (és részben amerikai)¹⁴ szövetségeseik fogták vissza, főként mivel Nagy-Britannia nem szerette volna Németország kontinentális fölényét Franciaország fölényére cserélni. Az igazi különbség azonban a két ország méretében rejlett; Franciaország sem demográfailag, sem gazdaságilag nem volt

¹³ A Rajna-vidék Németországnak a Rajna nyugati, bal partján elterülő része, a Saar-vidék ma a Német Szövetségi Köztársaság tartománya a francia-német határon (a szerk.)

¹⁴ Az Egyesült Államok végül kivonult a békekonferenciáról, de a német békeszerződés kidolgozásában még aktívan részt vett (a szerk.)

Németországhoz mérhető, és így lehetőségei is visszafogottabbak voltak.

A világháborút persze nem lehet elképzelni nagy hadicélok, imperialista kísértések nélkül. Ezek Németországban, feltételezhetően, inkább jelen voltak. Az ország a kontinensre szorítva érezte magát, miközben vetélytársai (Oroszország, Franciaország, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok) megállás nélkül bővítették birodalmukat. Sőt, Németország akár létében is fenyegetve érezhette magát, keleten a nagy szláv henger, nyugaton pedig az angolszászokkal esetleg szövetelező „latinok” veszedelme miatt. Valóságos bekerítettség és veszély volt ez, vagy pedig eltúlzott érzékelés? Mit számít ma már ez a különbség? Hiszen, mint említettem, nem a valóság, hanem a valóságról kialakított kép, annak észlelése határozzák meg a lépéseket. Bármilyen általános háborús ok és valóságészlelés bármennyit nyomhatott a latban, végül a tűzvészt kiváltó konkrét eseménysor volt meghatározó. Ferenc Ferdinánd meggyilkolása, Ausztria–Magyarország döntése Szerbia megbüntetéséről, az orosz mozgósítás, Franciaország és Belgium német lerohanása – ezek voltak az ok-okozati lánc szemei, a háborús masinéria fogaskerekei. Közülük a német fogaskerek a leginkább szembetűnő, a francia pedig csaknem láthatatlan, és ez igencsak megtépázta a németek erkölcsi megítélését. De a gépezet működéséhez valamennyi fogaskerekre szükség van. Szigorúan az események előrehaladása felől nézve egyik sem fontosabb a másiknál. Ha egy egzaltált bosnyák nem gyilkolja meg a főherceget, nem lett volna – abban az időpontban legalábbis

– háború. Ha Németország nem támogatja Ausztria–Magyarországot, nem lett volna háború. De valószínűleg akkor sem lett volna, ha Franciaország jelzi Oroszországnak, hogy ne kapkodja el a mozgósítást. A francia fogaskerek sem a béke irányába fordította az eseményeket. Így aztán végül a felelősség megoszlik, és nincs mód a részesedés kiporciózására.

Németország és szövetségesei kizárólagos felelősségtől hosszú út vezetett a legújabb, kiegyensúlyozottnak szánt értelmezésig. A szemléletváltáshoz hozzájárultak az alapos történeti kutatások is, de döntő hatása az új európai viszonyoknak volt. A francia–német közeledés nyomán a más-kor versenyként dramatizált történelmet is újragondolták a kibékülés szellemében.¹⁵ A közös francia–német történelem tankönyv kiválóan szemlélteti ezt. Íme, mit mond a diákoknak a háború okairól: „Németország tengeri és gyarmati ambíciói, valamint gazdasági okok miatt feszültté válik a viszonya Nagy-Britanniával. II. Vilmos birodalmában teret nyer az antant részéről történő bekerítés, és a háború elkerülhetetlenségének a gondolata. Az 1912-es és az 1913-as német katonai törvények növelik a hadsereg létszámát, és 1913-ban Franciaország elfogadja »a hároméves törvényt« [ez a törvény két évről három évre hosszabbította a katonai szolgálat idejét, a francia hadsereg létszámát is megnövelve]. Oroszország a Balkánon verseng, a szlávok, elsősorban

¹⁵ Az első világháború közös, francia–német története: Jean-Jacques Becker és Gerd Krumeich, *La Grande Guerre. Une histoire franco-allemande*, Tallandier, Párizs, 2008.

Szerbia és Ausztria–Magyarország nemzetiségei érdekeit védve, egyúttal saját, soknemzetiségű birodalmának egységét féltve ...” A „detonátorról” pedig ezt írja: „... a szövetségesi kötelezettségek, a háború megkerülhetlenségének érzése, és a félelem a késői mozgósítás végzetes következményeitől, ellenőrizhetlenné tették a folyamatot.”¹⁶ Immár senkit nem állítanak bűnösnek pellengérré, a bűn mértéke csökkent, és a bűnösség szétterült. Remélhető, hogy ez az árnyalt magyarázat közelebb áll az igazsághoz, mint a korábbiak. De nem érdemes illúziókat kergetnünk a történelem vagy a történészek szigorú objektivitásáról. Ma az európai szolidaritás ideológiája van hatással munkájukra, ugyanúgy, ahogyan egy évszázaddal ezelőtt a nemzetek közötti versengés eszméje volt.

¹⁶ *Histoire / Geschichte. L'Europe et le monde du congrès de Vienne à 1945*, Peter Geiss, Daniel Henri és Guillaume Le Quintrec irányítása alatt, Nathan, Párizs, 2008. 192.

Németország: a lehetséges győzelem esélye

Kétségtelenül Németország volt a legerősebb, és övé volt a legnagyobb gazdasági, kulturális, tudományos teljesítmény az 1914-ben háborúba lépő országok közül. Az 1871-ben Poroszország köré létrehozott Német Birodalom fejlődése gyorsult, európai vetélytársait sorra hagyta. Népesége 1871-ben 39 millió fő volt, kicsivel több, mint Franciaorszá-
gé (38 millió) és Nagy-Britanniáé (35 millió). Lakossága 1914-re 67–68 millióra nőtt, miközben Franciaorszá-
gé alig érte el a 40 milliót, Nagy-Britanniáé pedig 45 millióra emelkedett. Részesedése a világ GDP-jéből¹⁷ 1870-ben még Franciaorszá-
géval egyenlő, 6,5 % volt, 1913-ra 8,75 %-ra nőtt. Franciaorszá-
gé ekkor már csak 5,3 % volt. Ugyanekkor Nagy-Britannia részesedése 9 %-ról 8,2 %-ra csökkent. Az első világháború kezdetén tehát a német gazdaság első helyen állt Európában, és második volt a világon az Amerikai Egyesült Államok után, amelynek részesedése a világ GDP-

¹⁷ GDP [Gross Domestic Product] = bruttó nemzeti termék (ford. megj.)

jéből az 1870-es 8,8 %-ról 1913-ra 18,9 %-ra nőtt, az ipari forradalommal még első helyezett Nagy-Britannia a harmadik helyre csúszott vissza.¹⁸ A német gazdaság nem csak kibocsátásával tűnt ki, hanem az új ágazatok és a csúcstechnika alkalmazásai terén is: vegyipar, villamos berendezések, gyógyszerészeti termékek ... A kultúra és tudomány dinamizmusa sem maradt el a gazdaságé mögött. A német egyetemek a világ legjobb egyetemeinek hírében álltak, csaknem minden tudományterületen német tudósok határozták meg a színvonalat a fizikától, a kémiától, a biológián át egészen a bölcsészeti- és a történelemtudományig. A Nobel-díjak kiosztásának kezdetétől, 1901-től 1918-ig Németország 17 tudományos Nobel-díjat szerzett (6 fizikai, 7 kémiai, 4 orvostudományi), annyit, amennyit Franciaország (8), Nagy-Britannia (7) és az Egyesült Államok (2) együttvéve.

A gyors siker veszélyes lehet. Irigységet szül mindenfelől, és megrészegetheti a sikerest, túlzások felé terelve őt. Németország esetében frusztrációk és mérhetetlen büszkeség keveréke állt elő: nagyhatalom, amelyik nem kapja meg az őt megillető figyelmet! Ez jórészt meg is magyarázza a nemzetközi politikában mutatott tapintatlanságot és a kirívó hibákat (kezdvé Nagy-Britannia és Franciaország fölösleges provokálásával), amelyek a németeket a valósnál agresszívebbnek tüntették fel.

¹⁸ Angus Maddison, *The World Economy*, 2. kötet, *Historical Statistics*, OECD, 2006. 641.

Németország egyik problémája a hatalom hiányos ellenőrzése volt. A Reichstagot (a parlament alsó házát) demokratikusan választották, általános (férfi) választójog alapján, de a kormány nem volt felelős a képviselőknek, a kancellárt ugyanis a császár nevezte ki vagy menesztette. A politikát a legmagasabb szinten tehát kicsiny, zárt körben művelték. Ehhez adódott, jóféle porosz hagyomány szerint, a polgári kormányzattól gyakorlatilag független, csakis a császárnak alárendelt katonaság jelentős hatása. Ezzel azt okoztatták, hogy háború esetén a hatalom még inkább tekintélyelvűvé válik, és a katonák még nagyobb hatalomra szert szert. Így is történt. Pedig semmi sem veszélyesebb, mint a katonák irányította háború, ők ugyanis hajlamosak elfelejteni, hogy a háború csak eszköz, nem pedig öncél.

Másfelől viszont Németországra jellemző volt az erős szocialista mozgalom is, republikánus, antikapitalista, antimilitarista és háborúellenes ideológiával. A Német Szociáldemokrata Párt több mint egymillió tagjával a világ legnagyobb szocialista pártja volt, és egyben a legnagyobb német párt. Az 1912-es választásokon a szavazatok 35 %-át kapta meg, minden harmadik német a szocialistákra szavazott (!), és a mandátumok 28 %-ával a Reichstag első pártjává vált. Egyelőre még sikerült távol tartani a szocialistákat a hatalom központjától, de az ő idejük közeledett, ami a rendszer ennek megfelelő átalakítását, vagy egyszerűen a monarchia megszűnését jelezte előre. A szocialisták, a háború ellenzői aztán 1914 augusztusában mégis megszavazták a hadviseléshez szükséges hiteleket, így egyetértésüket is kifejezésre

juttatták Németország háborújával. Még ők is egyetértettek abban, hogy a haza veszélyben van, Németország pedig, a látszat ellenére, saját létét védelmezi az általa elkezdett háborúban. Annál könnyebben teheték ezt, mert az ellenség Oroszország volt, a *par excellence* reakció, amit a szocialisták Marxszal az élen, démonizáltak. (A történelem ironiája, hogy éppen Oroszország lett a győzedelmes szocializmus hazája – egy olyan változaté, amely nagyon különbözött a nyugaton megálmodott szocializmustól).¹⁹

Németországban uralkodó volt az a meggyőződés, hogy a háborút nem lehet elveszíteni. Ami az ipari kapacitást és a katonai erőt illeti, valóban nem volt hozzá hasonló az európai államok között. A kérdés azonban az volt, hogy hány ellenféllel számoljon, és hány szövetségesre számíthat végül. Anglia hadba lépése, Belgium lerohanásának azonnali következménye volt az első aggasztó jel. Ez nem csak a francia hadsereg számbeli kiegészítését jelentette, hanem fenyegető tengeri blokádot is, elzárva a németeket bármilyen Európán kívüli beszerzési forrástól. Másfelől, egyes a szövetségesek kihátráltak Németország mögül. Olaszországot és Romániát is az Ausztria–Magyarország rovására megszerezhető területi nyereség vonzotta. Olaszország 1882-ben csatlakozott Németországhoz és a Habsburg-monarchiához, így jött létre a hármas szövetség. A célpont Franciaország volt, amely kiterjesztette uralmát Tunéziára,

¹⁹ Németországról általában: Lucian Boia, *Tragedia Germaniei, 1914–1945*, Humanitas, Bukarest, 2012.

és romba döntötte az olasz gyarmati álmokat. Most, 1914-ben, Olaszország más irányba figyelt: Ausztria–Magyarország határvidékére, elsősorban Tirolra, amelynek lakossága részben olasz volt, és az Adria keleti partjára, túl az olasz etnikum által lakott területeken. Románia 1883-ban csatlakozott a hármas szövetséghez, hogy így szavatolja biztonságát Oroszországgal szemben. A háború kitörése után viszont a félelem Oroszországtól már kevésbé volt ösztönző, mint a terjeszkedés vágya Ausztria–Magyarország román többségű tartományai, Erdély és Bukovina felé. Németország számára Ausztria–Magyarország nem lehetett ideális szövetséges. A soknemzetiségű birodalom körös-körül táplálta az irredentizmust. A német szövetségre hajló országok közt voltak, amelyek egyáltalán nem akartak közösködni Ausztria–Magyarországgal, sokkal inkább érdekükben állt szövetségni ellene, és ezáltal Németország ellen is. Továbbá, szemben a kiemelkedően hatékony Németországgal, Ausztria–Magyarország bonyolult szerkezet volt, amely nehézkesen és nem túl hatékonyan működött. Hadserege egyáltalán nem tűnt ki teljesítményével sem Szerbiával, sem Romániával, sem Olaszországgal szemben, az orosz hadszíntéren pedig még annyira sem. Rajta kívül viszont már csak Bulgária (amely revánsot remélt Szerbiától, Romániától és Görögországtól elszenvedett 1913-as vereségéért) és az Oszmán Birodalom, amely két évszázada viszályban állt Oroszországgal, csatlakozott Németországhoz. Igencsak kevés szövetséges a félelmetes németellenes koalícióhoz képest. Németország majdhogynem magára maradt, sokszor

saját szövetségeseinek hatástalanságát is orvosolnia kellett. Kétfrontos háborútól tartott, hogy végül még több fronton kelljen harcolnia, beleszámítva hozzájárulását Szerbia legyőzéséhez 1915-ben, és Romániáéhoz 1916–1917-ben, akár csak a török hadsereg kiegészítését német tisztekkel.

Németország még így is, a marne-i kudarc ellenére, a háború legutolsó szakaszáig valamennyi fronton viszonylagos fölényben volt. Ez azonban ahhoz nem volt elegendő, hogy a döntést is kierőszakolja. Ám a hit, hogy végül megnyerik a háborút, nem volt annyira indokolatlan, amennyire ma gondoljuk. Mi lett volna, ha hűtlen szövetségesei legalább semlegesek maradnak? Románia támadása 1916-ban néhány, a nyugati frontról visszavont hadosztályába került Németországnak. A verduni csata kellős közepén irányították őket Erdélybe, ahol az osztrák–magyar csapatok képtelenek voltak megállítani a román offenzívát, és ahova 1917-ben is folyamatosan német erőket kellett összpontosítani. Olyan szövetségeseikkel, amelyek egyedül is megállták volna a helyüket, Németországnak biztosan több esélye lett volna.

Paul von Hindenburg marsall, és segítője, Erich von Ludendorff tábornok²⁰ kinevezése a vezérkar élére 1916 augusztusában új szakasz kezdetét jelentette. Németország

²⁰ Hindenburg a Tannenbergnél győztes nyolcadik német hadsereg parancsnoka, Ludendorff vezérkari főnöke volt. 1916 augusztusában a verduni kudarc, a sikeres orosz offenzíva és a román támadás közepette ez a páros tűnt az egyetlen reménynek a katonai győzelemre (a szerk.).

szinte katonai diktatúrává vált, többnyire csak formális szerepet ellátó kormánnyal és parlamenttel. A hadsereg irányításával szervezték meg a gazdaság mozgósítását (Hindenburg-terv). 1917 januárjában pedig Hindenburg és Ludendorff (ketjük közül az utóbbi volt az „agy”) a császártól és a kancellártól korlátlan tengeralattjáró-háború megindítását követelte. Ez volt a válaszuk a brit blokádra. A német tengeralattjáró-flotta ettől kezdve megkülönböztetés nélkül elsüllyesztette a hadi- és a kereskedelmi hajókat, ellenségest és semlegest egyaránt. Már nem számított, milyen eszközzel, csak hogy elérjék céljukat: az ellenfelek utánpótlási forrásainak elvágását. Kezdetben sikerekről jelenthettek: 885 000 hajótonnát küldtek a tengerfenékre májusban, 700 000 tonnát júniusban, összesen 3,5 millió tonnát kevesebb mint hat hónap alatt. A brit kereskedelem lefulladása már kézzelfogható közelségben látszott. Ezután viszont Németország számára sajnálatos módon, az elsüllyesztett hajótonnák mennyisége csökkenni kezdett, egészen addig a szintig, hogy a veszteségek már elviselhetővé váltak, főképpen a hadihajókkal kísért konvojok megszervezésének köszönhetően. A korlátlan tengeralattjáró-háború következménye teljesen eltért a várakozástól: nem Nagy-Britannia ment tönkre, hanem, válaszképpen a tengeralattjáró-háborúra, az Amerikai Egyesült Államok lépett hadba 1917 áprilisában. A Schlieffen-terv és Belgium lerohanása után ez volt a második nagy német hadművelet, amit csak katonailag gondoltak végig, politikailag egyáltalán nem, figyelmen kívül hagyva minden erkölcsi vagy nemzetközi jogi elvet. A magyará-

zat egyszerű és pragmatikus volt: a háborút meg kellett nyerni. Ellenfeleihez viszonyítva Németország hálátlani szerepben volt. Milyen más választ adhatott volna a blokádra, ami egyre nagyobb hatással volt rá? A német vezetők brutális és cinikus lépései így nem nélkülözik a sorsszerűséget sem: legyenek jogosak vagy jogtalanok, ezek tűntek egyedül hatékonyaknak. Így aztán a tengeralattjáró-háború, amelynek Angliát kellett volna térdre kényszerítenie, Németországnak végül csak az Egyesült Államok hadüzenetét hozta el (bár az USA talán mindenképpen beavatkozott volna, nem feltétlenül ekkor, ami további haladékot adott volna Németországnak).

Bár a tengeralattjáró-háború nem hozta meg a várt eredményt, a Hindenburg–Ludendorff páros másik döntése sokkal megfontoltabbnak bizonyult: a fő erőkiejtés áthelyezése a nyugati helyett a keleti frontra. A nyugati, csaknem mozdulatlan lövészárk-háborúhoz képest keleten tág tér nyílt a katonai műveletekre. Könnyebb volt csapást mérni, és nagyobb volt az esélye annak, hogy Oroszország gyengébbnek bizonyul, mint nyugati szövetségesei. Az első világháború a túróképesség versenye is volt: a társadalom nem bírhatja a végtelenségig egy totális háború áldozatait és nélkülözéseit. Nem tudták ki lesz az első, aki feladja – Oroszország lett az, mert azt amúgy is társadalmi ellentétek ásták alá, azokat a háború kielezte, és végül robbanópontra juttatta. Érdekes, hogy a birodalom vezetői milyen könnyedséggel vitték háborúba az országot, Szerbia (vagy Konstantinápoly?) kedvéért, holott előttük volt 1904–1905 preceden-

se: katasztrofális kimenetelű háború Japánnal, amelyet forradalmi hullám követett. Az 1917. februári és októberi ket-tős forradalom előbb a cárizmus összeomlásához, végül pedig a bolsevikok győzelméhez vezetett, amit a birodalom részleges széthullása és néhány évnyi polgárháború tetézett. A breszt-litovszki békében (1918. március 3.) Szovjet-Oroszország lemondott Ukrajnáról, Lengyelországról, Fehéroroszországról, a balti államokról, ezek a „félíg független” államok Németország érdekszférájába kerültek. Németország számára ez hatalmas siker volt. Románia, amely az 1916-os vereség és az ország déli részének kiürítése után 1917-ben sikerrel védte meg Moldva legnagyobb részét, most kénytelen volt különbékét kötni. Nem folytathatta egyedül az ellenállást, miután az egész keleti front összeomlott. Németország ezzel félíg megnyerte a háborút. A nyugati szövetségesek számára viszont 1917 nagyon rossz év volt. Ha a tengeralattjáró-háború nem is hozta el a németek végső sikerét, az antant veszteségei óriásiak voltak. Igaz, Amerika belépett a háborúba, de amíg hadserege átkelt az óceánon, addig Oroszország és Románia legyőzése veszélyes helyzetet teremtett, ráadásul előrevetítette a német csapatok összevonását a nyugati fronton. Az év folyamán – néhány hónapig – lázadások voltak a francia hadseregben. Végül semmi végzetes nem történt, de ez akkor is nyugtalanító jelzés volt. A hiány, főképpen az élelmiszereké, Németországban is egyre nehezebben volt elviselhető, de javulásban lehetett reménykedni, főképpen a keleti, megszállt területek kiaknázása nyomán.

Akárhogy is, 1918 végre elhozta Németországnak azt, amit az első pillanattól kezdve remélt: csupán egyetlen fronton kelljen harcolni. Logikusnak tűnt, hogy végre megnyeri a háborút. Csakhogy elveszítette, még hozzá összeomlással. Ez az, amit a németeknek nem sikerült feldolgozniuk, és innen származott a következő időszak társadalompszichológiai drámája, az összeesküvés-elméletek, a „tördöfés-legenda” ereje. Tényleg, hogyan győzött Németország, amíg két fronton harcolt, és hogyan veszített, amikor csak egy fronton kellett teljesítenie?

A nyugati fronton a német offenzívát 1918. március 21-én indították, és az néhány hétig feltartóztathatatlannak tűnt. Olyan volt ez, mint a végső csata! A németek ekkor úgy érzik, közelebb állnak a győzelemhez, mint valaha, a franciák pedig attól tartanak, soha ilyen közel nem volt a vereség. De bizonyos mértékig megismétlődik az 1914-es forgatókönyv, egy második marne-i csatában. A német előretörés lelassul, mintha mocsárban haladnának, a francia–angol–amerikai csapatok Foch marsall vezénylete alatt július 18-ától átveszik a kezdeményezést. Németország elveszíti a háborút, szinte egyik napról a másikra!

Látványos és váratlan fordulat, mégis teljes mértékben megmagyarázható. A németek utolsó támadásukban az utolsó erőforrásaikat vetették be. Katonáik alultápláltak, kimerültek voltak. Csak a közelgő győzelem reménye tartotta bennük a lelket, de az előretörés kudarcával minden összeomlott. A hadosztályok létszáma fokozatosan csökkent, és végül szinte jelképpé vált. Minden nappal nőtt a szökések,

a szabadságról vissza nem térők száma. A morál visszafordíthatatlanul összeomlott, mind a fronton, mind a hátszországban. Elvileg még választhatták volna a védelmi háborút, de annak kimenetele is előrelátható volt, hiszen az ellenfél ereje az amerikai csapatok érkezésével folyamatosan nőtt, és persze az Egyesült Államok gazdasági és pénzügyi támogatása is árnyékot vetett a német esélyekre. Hogyan folytathatták volna a háborút olyan emberekkel, akik már nem akartak harcolni? Már a vesztesek és győztesek nélküli béke sem volt lehetséges; Németország megnyerhette volna a háborút, de mivel nem nyerte meg, arra ítéltetett, hogy elveszítse.

Ehhez járult szövetségeseinek dezertálása is, bár nem voltak nagy segítségére, sőt, gyakran akadályozták. Elsőként Bulgária írta alá 1918. szeptember 29-én a megadással egyenértékű fegyverszünetet. Nem volt véletlen egybeesés, hogy ugyanezen a napon kérte Ludendorff a német kormányt: tegyen lépéseket a béke érdekében, mert enélkül az alternatíva a vereség, az ország megszállása és a forradalmi káosz lenne. Következett Törökország, amely 1918. október 30-án lépett ki a háborúból. És végül Ausztria–Magyarország is, 1918. november 3-án – az az Ausztria–Magyarország, amely ekkor már tulajdonképpen nem is létezett, hiszen nemzetiségei közül már több is kikiáltotta a függetlenségét (beleértve Magyarországot is, október 31-én). A dualista állam szétesése gyors folyamat volt, akárcsak Németország veresége. 1918 őszeig Ausztria–Magyarország figyelemreméltó kohéziót mutatott, meghazudtolni látszott a nemzetiségek függetlenségi vágyát, ami csak a háború

utolsó heteiben tört elő. Ausztria, a nagy birodalom, nagyon gyorsan kis köztársasággá változott.

Számtalan hipotetikus forgatókönyv elképzelhető a német győzelemre, és ezek nem is lesznek a valóságtól elrugaszkodottak, hiszen minden hajszálon múlt, és a német hadsereg majdnem végig fölényben volt. Kétségtelen, hogy egy rövidebb háború Németországnak lett volna előnyös. Az idő ellenfeleinek dolgozott, akik az egész világgal érintkezhetek, miközben Németország beszorult Közép-Európa véges tereibe. Az erőforrások korlátozott volta lett a legnagyobb problémája. És az is, hogy sutba vágta az erkölcsi elveket a tisztán katonai logika javára (a Schlieffen-terv, a tengeralattjáró-háború ...). De ugyanilyen lényeges volt az ellenfél lebecsülése: Franciaország kitartása, hadseregének állóképessége 1914-ben összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint azt a németek gondolták, és Oroszországot sem volt olyan könnyű kiiktatni.

Látszólag nem kellett volna túl sok minden ahhoz, hogy a mérleg Németország javára billenjen. Mi történt volna, ha Románia semlegessége kinyilvánítása helyett csatlakozott volna Németországhoz, miként I. Károly király kötelességének tekintette? Természetesen nem tudjuk, hogy mi történt volna, de nem elképzelhetetlen, hogy a központi hatalmak keleti frontjának megerősítése a román hadsereggel lehetővé tette volna annyi német alakulat átcsoportosítását nyugatra, amennyi a döntő csapáshoz szükséges.

A legcsábítóbb hipotézis a győzelemhez vezető német útról valószínűleg a tengeralattjáró-háború elmaradása lenne. Ami Berlinek valamikor megváltásnak tűnt, végül a vereség fő okává vált. Valószínű, hogy a szövetségesek kereskedelme mellett a semleges államok, és különösen az amerikai kontinens érdekeit is súlyosan érintő lépés nélkül az Egyesült Államok nem lépett volna hadba (és semmiképp sem akkor lépett volna, amikor végül tette). Az amerikaiak nélkül a francia–brit erők a vereséget kockáztatták, és 1918-ban így is kétlépésnyire voltak tőle. Lehet, hogy nem győzték volna le a németeket, de nehezen hihető, hogy győzhettek volna. Az Egyesült Államok támogatása felborította az egyensúlyt a javukra. Korlátlan hozzáférést kínált az amerikai hitelekhez és piachoz, valamint olyan expedíciós hadsereget, amely, még ha később is avatkozott a harcba, számottevő szerepet játszott az 1918-as hadjáratban is, és főképpen a bekövetkező győzelemre nézve jelentett garanciát. (Ha a háború meghosszabbodik, az amerikai hadsereg vált volna a koalíció fő erejévé, amint az a második világháborúban megtörtént, és ebben az esetben egy „pax americana” alakul ki, különösen, mivel Oroszország már kiesett.) Röviden, az Egyesült Államok nélkül Franciaország és Nagy-Britannia rákényszerültek volna, hogy a legjobb esetben megelégedjenek helyzetet szentesítő békével nyugaton: győztesek és legyőzöttek nél-

kül.²¹ Időközben viszont Németország győzött keleten, már uralta Kelet- és Közép-Európa jelentős részét. Ez a béke számára hatalmas győzelmet jelentett volna.

A német parancsnokság másik nagy tévedése a keleti frontról történő teljes kivonulás halogatása volt. Mivel a lehető legtöbbet akarták megszerezni, halogatták a tárgyalásokat az oroszokkal, majd pedig, hogy biztosítsák az elfoglalt területek kiaknázását, nagy létszámú csapatokat hagytak hátra. Ezek a nyugati fronton rendkívül hasznosak lettek volna.²² Az Egyesült Államok hadba lépése nélkül, és ha

²¹ Egy francia történész szerint: „Ha az Egyesült Államok nem lépett volna be a háborúba, Franciaországnak és Nagy-Britanniának el kellett volna fogadnia egy győztesek és vesztesek nélküli békét” (André Kaspi, „Les États-Unis dans la guerre. Avril 1917–novembre 1918”, in *Encyclopédie de la Grande Guerre, 1914–1918*, op. cit., 516.)

²² „Hódításaik megőrzésére a németeknek körülbelül 40 hadosztályt kellett keleten tartaniuk. Valójában kapzsiságból tették, és ezzel a német tábornokok (akiket a közvélemény nagy része támogatott) elpuskálták a lehetőséget. Csak 1918. augusztus 27-én írták alá azt a titkos német–szovjet egyezményt, egyfajta szövetséget Németország és a szovjet hatalom között, ami lehetővé tette Németországnak, hogy hadosztályokat küldjön nyugatra. Ha néhány héttel korábban további húsz hadosztályuk van nyugaton, akkor megnyerhették volna a háborút; most már túl késő volt.” (Jean-Jacques Becker, *La Grande Guerre*, op. cit., 66.)

teljesen kihasználja a keleti frontról átcsoportosítható csapatait, a győzelem esélye megnövekedett volna. Biztosan semmiben nem volt igazuk azoknak, akik 1914-ben Németország győzelmére számítottak? Egy olyan pillanatban, amikor még senki nem számított Amerika közbelépésére? Németország veszített, de nyugodtan lehetett volna győztes is.

Románia: „oly sok szerencse”

Az első világháború román értelmezése mitológiává dagadt. Ez egyébként meglehetősen természetes, hiszen a háborúhoz kapcsolódik a modern Románia megalapítása. Az ország jelenlegi formájában az első világháború eredménye, még akkor is, ha Nagy-Románia két világháború közötti területéből közben le is faragtak.

Mitikus elem a románok „évszázados álmára”, a nemzeti egységre való hivatkozás, hiszen olyan korba vetíti azt vissza, amikor Európában senkinek sem voltak ilyen tervei. Mitikus beállítás, hogy állítólag csaknem teljes volt az egyetértés abban, hogy Románia az antanthoz csatlakozzon Erdély felszabadítása érdekében. A mitológia része annak elhallgatása is, hogy Erdély melletti dönteni egyúttal (látszólag végleges) lemondást jelentett a szövetséges Oroszországhoz tartozó Besszarabiáról, amit pedig Nagy-Románia végül magába foglalt.

Végül a történelem mindenben a románok kezére játszott, ami arra készítette Petre P. Carp konzervatív politikusot, hogy kijelentse: Romániának olyan szerencséje van, hogy

már nincs is szüksége az ország sorsát intéző kompetens politikusokra.

Carp szavaiban jó adag igazság van. Ma teljesen megalapozottnak tűnhet a Brătianu-kormány döntése a hadba lépésről a központi hatalmak ellen, amit Ferdinánd királlyal egyetértésben hoztak meg 1916 augusztusában. Nagy-Románia létrejötté nagyrészt Ionel (Ion I. C.) Brătianunak köszönhető, és azoknak, aki hozzá hasonlóan gondolkodtak. Ma azért látjuk ezt így, mert ismerjük a végkifejletet. 1916-ban azonban senki nem ismerte azt. Ellenkezőleg: német főlény látszott minden lehetséges fronton. Az Egyesült Államok még messze állt attól, hogy a háborús részvételről döntsön, Oroszország pedig sebesen közeledett a forradalom felé – igaz, ezt sem lehetett sejteni. Ebben a pillanatban hadat üzeni Ausztria–Magyarországnak, és vele együtt Németországnak, a legjobb esetben is nagy vakmerőség volt. Ezen felül a román hadsereg teljesen felkészületlennek bizonyult a modern háborúra. Gyakorlatilag lehetetlen küldetés hárult rá, az egyik a leghosszabb front biztosítása: a Kárpátok vonala Orsováig, onnan a Duna folyása és a Dobrudzsát átszelő bolgár–román határ a tengerig. A németek elkerülni szerették volna a kétfrontos háborút, a románok az első pillanattól felvállalták az elkerülhetetlent, hogy dél felé a bolgárokkal és a németekkel, nyugatra, a Kárpátokon túl az osztrák–magyar csapatokkal (és hamarosan németekkel is) harcoljanak. Ígéretet kaptak arra, hogy a szaloniki fronton állomásozó antant hadsereg délről, Bulgárián keresztül majd segítségükre siet, ez azonban bizonytalan volt. Oroszország

szintén segítséget ígért, pedig esze ágában sem volt még jobban elnyújtani a frontot, és nem is akart egy győztes (és így túl sok követeléssel előálló) Romániát látni majd a tárgyalasztalnál. Brătianu elképesztő katasztrófába taszította az országot, egyetlen magyarázata az a meggyőződése volt, hogy bármi is történik közben, végül az antant – és vele együtt Románia – megnyeri a háborút. Így is lett. De nem azért, mert Brătianunak igaza volt 1916-ban, hanem mert a történelem így alakult 1918-ban. Persze, végül az bizonyult döntő jelentőségűnek, hogy nyerő lapot húztak.

Valóban a minden románt mozgósító „nemzeti eszmény”-nek felelt meg az 1916. augusztusi „akcióba lépés”? Túlzás lenne ezt állítani. A legtöbb embernek, a parasztoknak (a lakosság 80 %-a) és analfabétáknak (60 %) egészen más gondjaik voltak, valószínűleg nem is hallottak a „nemzeti eszményről”. Az csak a megfelelő műveltségű, a közügyek iránt több-kevesebb érdeklődést mutató körből kialakuló „közvélemény” jóval szűkebb körére volt jellemző. De a közvélemény sem feltétlenül autonóm módon nyilvánul meg. Részben ideológiai nevelés eredménye, elsősorban az oktatási rendszer révén, és egyúttal folyamatosan tükrözi a politika és a média irányából érkező impulzusokat. Ebben a körben valóban többségi érzés volt a nemzeti egyesülés vágya, elsősorban Erdéllyel, akárcsak a szolidaritás az antanttal, főképp Franciaországgal, a román elit kulturális mintaadójával. Erdély és Bukovina megszerzése elegendőnek tűnt ahhoz, hogy teljesen elfelejtsék a harmadik román tartományt, Besszarábiát, amelynek megszerzése szóba sem ke-

rülhetett az antanttal – tehát Oroszországgal is – megkötött szövetség feltételei között. Tény, hogy Erdély, a nagyobb, szebb és gazdagabb ország, amely kiemelkedő volt a modern román kultúra megteremtésében is, sokkal fényesebben világított a nemzeti képzeletben, mint Besszarábia. Megmagyarázható tehát a választás, de az árát is látni kell: Besszarábia leértékelését, és a román nemzeti gondolat peremére kerülését, ennek máig ható következményeivel.

A hadba lépés tehát nem felelt meg a teljes nemzeti egység megteremtése eszményének, csupán egy csonkolt nemzetet ígért Erdéllyel és Bukovinával, ámde Besszarábia nélkül. Másfelől a román tervek beteljesítése a korlátokkal együtt sem zárta ki a terjeszkedés kísértését, azt a szándékot, hogy a vitathatatlan etnikai határokon túl húzódjon az országhatár. Ezzel kapcsolatban akár ma is szembesülhetünk a naiv román mitológia azon felfogásával, miszerint a románok soha nem kívántak mást, mint saját földjükön végre saját uraik legyenek. Igaz, sokáig valóban csak ennyire törekedhettek. De a balkáni háborúk már meghozták a kis imperialista kísértést is, ami akkor a Kvadrilater²³ bekebelezésében nyilvánult meg, holott erre a területre nemigen vetült a román nemzeti jog árnya, román lakossága is alig volt. És akkor, 1916-ban hirtelen eljött a pillanat, amikor valóra

²³ Dél-Dobrudza (ford. megj.) Valójában már az 1878-ban Romániához került Észak-Dobrudza sem volt román terület, a rá következő évtizedek a terület „gyarmatosításával” és románosításával teltek (a szerk.)

válhatott a jelszó, „a Dnyesztertől a Tiszáig” terjedő Románia,²⁴ a román nemzeti tér összefoglaló képzete – igaz, csak a nyugati határon. Csakhogy, ellentétben a Dnyeszterrel, amely évszázadokig Moldva keleti határa volt, a Tisza csaknem kizárólag magyarok által lakott vidékeken folyik, és soha nem szolgált román határként sem. Biztosan nem volt román föld. A román politikusok azonban ragaszkodtak ezekhez a régiókhoz is, és végül az antanttal aláírt szerződésben, ha már a nagyhatalmaknak az ígéretek nem kerültek semmibe, meg is kapták a román többségű területek mellett a mostani szerb Bánátot, és jelentős részét annak a területnek is a Tiszántúlon, amely végül Magyarországa maradt. De hát egy korszakban, amikor mindenkin területszerzési vágy lett úrrá, miért csak Románia lett volna a visszafogottság mintaképe?

A román antantbarátok többségben voltak, de nem jelentették a közvélemény és a politikai élet teljességét. Velük szemben álltak ugyanis azok, akiket ők, leplezetlen megvetéssel germanofileknek (németbarátok) neveztek.²⁵ Ebbe a csoportba tartoztak, némileg önkényesen válogatva, azok (nem túl sokan), akik a központi hatalmak mellett léptek

24 Mihai Eminescu, a román nemzeti költő által *Dojna* című versében használt kifejezés. „A Dnyesztertől a Tiszáig / Sír a román, panaszkodik: / Hogy nem halad, bárhova lép / Annyi itt az idegenség.” (ford. megj.)

25 A romániai „németbarát” áramlatról lásd: Lucian Boia, „Germanofilii”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Humanitas, Bukarest, 2009.

volna hadba, valamint a semlegesség valamivel nagyobb számú támogatói. A központi hatalmaknak Románia semlegessége is megfelelt, miután világos lett, hogy nem tudják a háborúba vonni. Megelégedtek tehát Románia nyersanyagellátó szerepével. Bár kisebbségben voltak a germanofilek, nem voltak kevesen, és befolyásuk is számottevő volt. A háború végén viszont a nagybetűs történelem ellenük ítélt, rájuk biggyesztve jobb esetben a tévelygés, rosszabb esetben a nemzetárulás stigmáját. Ezért aztán a román történetírás sem törődött velük különösebben: néhányuk nevét futologosan megemlítették ugyan, de pusztán létük is megzavarta a nemzeti egység vágyát körülvevő, állítólag örökké tartó képzeletbeli egységet.

Politikai téren lényeges volt, hogy az ország két nagy pártjának egyike, a Konzervatív Párt tagjainak nagyjából fele „németbarát” volt, élükön a párt történelmi vezetőivel: Petre P. Carp, Titu Maiorescu és Alexandru Marghiloman. A másik nagy párt, a liberálisok vezető személyiségei közül csupán néhányan tartoztak ide. Ilyen volt a besszarábiai származású, liberális és germanofil Constantin Stere, a *Viața românească* alapítója és a Jászvásári Tudományegyetem rektora, a román értelmiségi és politikai élet megkerülhetetlen személyisége. Feltűnő, hogy a germanofilek száma az elit értelmiség csúcsai felé haladva egyre nő, de még a legmagasabb szinten sincsenek többen, mint ellenfeleik. Az egyetemi tanárok, akadémikusok, valamint az ismertebb írók közt a két felfogás aránya nagyjából egyenlő volt.

Mivel érveltek a germanofilek? Mindenekelőtt nem láttak okot arra, hogy Románia lecserélje szövetségeseit. Amikor 1883-ban a hármasszövetség (a világháborús központi hatalmak) mellett döntött, azt főképp az Oroszországtól való félelem miatt tette – mi oka lett volna az országnak arra, hogy 1916-ban kevésbé féljen? A germanofilek számára a nemzeti eszmény is mást jelentett, nem korlátozódott csupán Erdélyre. Besszarábia is ott volt, és összehasonlíthatatlannul rosszabb helyzetben, mint Erdély. Az erdélyi románok ugyan joggal bírálhatták a magyar politikát, hiszen Magyarország messze állt a nemzetiségek egyenjogúságának biztosításától, mégis az erdélyi románok olyan lehetőségeket élveztek, amelyekről a besszarábiaiak nem is álmodhattak. Erős, az ortodox és görög katolikus érsekség köré szerveződő egyházi szervezetre támaszkodtak, sűrű iskolahálózatot tartottak fent (igaz, elsősorban elemi iskolákat, mindössze néhány középiskolát, de egyetemet nem), változatos és polemizáló kedvű sajtó adott hangot követeléseiknek, román bankokat működtettek, és szoros kapcsolatokat ápoltak Romániával. Minden jogos kritika ellenére Magyarország jogállam volt, alkotmányos és parlamentáris. Oroszországgal ezzel szemben autokrata birodalom, amely a besszarábiai románok módszeres és hatékony oroszosításán dolgozott. A germanofilek úgy gondolták, Besszarábia felszabadítása sokkal sürgetőbb, Erdély kívárhajta a szerintük sem túl távoli pillanatot, amikor majd a Monarchiából egyenrangú nem-

zetek föderációja lesz,²⁶ vagy pedig darabjaira hullik, meghozva ezzel Erdély és Románia várva várt egyesülését is.

Kiegészítette ezt az érvelést az is, hogy Romániának vitathatatlan jogalapja volt Besszarábia megszerzésére, hiszen a tartományt 1812-ben csatolták el Moldvától: Oroszország a déli részt 1856-ban visszaadta, hogy aztán 1878-ban ismét bekebelezze.²⁷ Hasonló jogalap Bukovina megszerzésére is rendelkezésre állt, amelyet szintén Moldvából kerekítettek ki és csatoltak a Habsburg Birodalomhoz 1775-ben. Erdély azonban soha nem volt hasonló jogi státuszban, nem tartozott Romániához, vagy az országot 1859-ben egyesülésével megteremtő Moldvához és Havasalföldhöz. Mióta Erdély bármiféle állam keretébe tartozik, Magyarország része volt, és amikor Magyarország a 16. században kiszorult a tartományból, az erdélyi elit és jellegzetes államszervezete továbbra is az egykori magyar királyság részeként jelenítette meg az immár különálló fejedelemséget. A románok természetesen hivatkozhattak és hivatkoztak is etnikai érvekre, hiszen többséget alkottak, de történelmi jogra nem. Vádolhat-

²⁶ A 20. század elején számos szerző, köztük a román Aurel C. Popovici, foglalkozott a Monarchia föderatív átszervezésével és a trónörökös, Ferenc Ferdinánd szándéka is a dualista berendezkedés átalakítása volt (*a szerk.*)

²⁷ Besszarábiát 1812-ben, az orosz–török háborút lezáró bukaresti béke ítélte Oroszországnak. 1856-ban, a krími háborút követő párizsi békében Moldva egy szűk sávot kapott vissza, ezt azonban a San Stefanó-i béke és a berlini kongresszus 1878-ban ismét Oroszországnak ítélte

ták a magyarokat azzal, hogy elnyomták és diszkriminálták a románokat, de nem vádolhatták őket azzal, hogy Erdélyt valaha is tőlük „rabolták volna el”.

A germanofilek érvei még ezzel sem értek véget. Néha-nyan legalábbis hipotetikusan elfogadták a lehető legnagyobb Románia megteremtését az antanttal kötött szövetség és a győztes háború révén. Csakhogy folytatták: ha Románia győz a háborúban, még inkább győztes lesz Oroszország. Mit számítana ebben a helyzetben, hogy meddig terjed majd Románia? Úgyis eltörpülne a cárok birodalmához viszonyítva. A győztes Oroszország majd birtokba veszi Konstantinápolyt és a Balkánt, és ha Ausztria–Magyarország is eltűnik, jó esélye lesz rá, hogy egész Közép-Európára kiterjessze a befolyását. A burkolt kérdés egyértelmű volt: „Mi hasznunk lesz egy nagy Romániából, ha azt a Romániát lenyeli Oroszország?”

A germanofilek érvei 1918-ban összeomlottak. Ebből azonban nem következik, hogy nem voltak ésszerűek, ahogy az sem, hogy kevésbé hazafiak lettek volna. Nem lesz kevésbé hazafi attól, ha Besszarábiát kívánod inkább, mintsem Erdélyt. A germanofilek által hangoztatott orosz fenyegetés sem volt pusztá szóbeszéd. Akik a hadba lépést elhatározták, ezt teljes egészében figyelmen kívül hagyták. Valószínűleg abban bíztak, hogy Franciaországnak és Nagy-Britanniának elegendő befolyása lesz ahhoz, hogy ellentmondjanak az orosz igényeknek, és ellensúlyozzák az orosz befolyást. Kissé naivnak tűnő reménykedés ez, nem? Végül ezzel a problémával már nem kellett szembesülnie Románi-

ának, mert Oroszország kiesett a háborúból 1917-1918-ban, de ezt 1916-ban, a döntés meghozatalakor még nem lehetett előre látni. Közép-Európát legjobb esetben Ausztria–Magyarország nélkül, meggyengült Németországgal, Erdéllyel és Bukovinával kiegészült, de Besszarábiáról lemondó Romániával, és a térség fölött uralkodó Oroszországgal lehetett elképzelni. Ennek következményeit bárki elképzelheti, hiszen ami az első világháborúban végül nem történt meg, az negyedszázad múlva valóra vált: Oroszország (a Szovjetunió formájában) maga alá gyűrte Közép-Európát. A legrosszabbra, a térség kisállamainak egyszerű bekebelezésére még ekkor sem került sor, és így néhány évtized múlva, 1989-1990-ben ki is szakadhattak a szovjet uralom szférájából. De bekebelezésük végső soron ott szerepelt a történelem meg nem valósult, csak elképzelhető változatai közt, annak mintájára, miként a balti államokkal ténylegesen történt.

Erdélyért és Bukovináért hadba lépve Románia végül nemcsak ezt a két tartományt szerezte meg, hanem Besszarábiát is, ami a másik, németbarát politikai elképzelés része volt. A paradoxont azonban nem is ez teljesíti ki, hanem az, hogy ez a váratlan nyereség nem egy győzelemnek, hanem egy katasztrofális vereségnek köszönhető. Az erdélyi offenzíva 1916-ban zűrzavarba fulladt. Románia déli részét, a fővárost, Bukarestet is beleértve, elfoglalták az ellenséges csapatok. (Mellesleg Bukarestet harc nélkül engedték át a bevonuló ellenségnek, ezzel teljesen fölöslegesnek bizonyult az a lenyűgöző – és annyira költséges – erőrendszer,

amely körülvette.) A román hadsereget francia katonai misszió segítségével újjászervezték, és az 1917 nyarán sikeresen vissza is verte a német hadsereg támadásait, megmentve az addig el nem foglalt Moldva területét. Csakhogy az orosz összeomlás rövid időn belül véget vetett a román ellenállásnak is. A bufteai előzetes béke (1918. március 5.) és a végleges bukaresti béke (1918. május 7.) jelentős területeket csatolt el. Dobrudzsa és az osztrák–magyar határ hegyláncolatai odavesztek, Romániát gazdaságilag és politikailag egyaránt alárendelték a központi hatalmaknak.

Furcsa, hogy csaknem minden román történész felháborodással szól a keménykezű német megszállásról és a szerződés igazságtalanságáról – úgy tűnik, elfeledkezve arról, hogy nem a központi hatalmak támadták meg Romániát, hanem fordítva. Románia 1914-ben még a szövetségesük volt. Igaz, arra nem kötelezte Romániát semmi, hogy a háború kezdetén segítségükre siessen, mivel nem Ausztria–Magyarországot és Németországot támadták meg, még ha Bécs és Berlin ezt másképp látta is. Innen azonban még hosszú az út a tegnapi szövetségesek ellen vívott háborúig. Igen, a cél az erdélyi románok felszabadítása volt a magyar elnyomás alól. De az erdélyi románokat ugyanúgy elnyomták akkor is, amikor Románia még Ausztria–Magyarország szövetségese volt. Érthető, hogy a román politikusok számára a nemzeti egység terve fontosabb volt, de ismerjük el a többiek jogát, hogy Románia magatartását agresszióknak és árulásnak lássák. Amikor pedig már minden veszni látszott, a központi hatalmak „bosszúját” az antant, ezen belül különösen Franciaország elégedetlensé-

ge tetézte. A különbéke megkötése dezertálásnak tűnt, az antanttal kötött szerződés szerint a románoknak a végsőökig ki kellett volna tartaniuk, ekkor már nem is annyira a saját, mint inkább a szövetségesek érdekében.

Besszarábia egyesülése Romániával 1918 márciusában csupán váratlan nyereség volt egy katasztrófa kellős közepén. Az Oroszország felett aratott német győzelem, úgy tűnt, mindenben igazolja a germanofileket. Íme – mondták –, ha Románia a központi hatalmak oldalán menetelt volna, megkapja Besszarábiát és talán Bukovinát is („ajándékként” Ausztria–Magyarországtól), anélkül, hogy Dobrudzsát és a havasok térségét elveszítsé. Oroszország veresége után nem sokkal viszont már Németország és Ausztria–Magyarország hagyott fel a háborúval, így a bukaresti béke csupán holt betű maradt. Románia pedig, ő maga is legyőzöten, folytathatta a terjeszkedést Bukovinával, majd végül, 1918. december 1-jén, Erdéllyel. Ahogyan Carp mondotta: *szerencséje volt.*

Több figyelmet érdemelne az erdélyi románok magatartása. Román történészek többnyire abból indulnak ki, hogy ezek valamennyien az egyesülésre vágytak, ezért nincs értelme ezzel foglalkozni. Holott valójában az erdélyi románok számára az egyesülés kérdése sokkal bonyolultabb volt,

mint a regáti²⁸ románok számára. „A regátiak” Erdély megszerzésével mindent megnyertek, és semmit sem veszítettek. Országuk nagyra nőtt még több gazdasági és szellemi erőforrással, és a jövőben nagyobb súlyuk lehetett Európa térképén... Az erdélyi románok is nyertek valamit: románok közé kerültek, megszabadultak a magyar uralomtól. Csakhogy, eltérően a Kárpátokon túli „testvérektől”, vesztenivalójuk is akadt. Kevés vagy sok? Ez már a jövő zenéje volt. Az erdélyi románok mindenekelőtt elvesztették identitásuknak egy részét, az érzést, hogy ők Európa egy másik részének lakói. A „balkáni” Bukaresttel szemben ők képviselték a román nemzetet belül Közép-Európát. Úgy érezték (és ismét nincs értelme mérlegelni a valóságot, igazából annak értelmezése, a valóságról alkotott kép számított), hogy civilizáltabbak, minden téren jobban teljesítenek a regáti románoknál, még akkor is, ha Ausztria–Magyarország nemzeti sorában a németeknél és a magyaroknál szerényebb társadalmi és kulturális helyet foglaltak el. Egységesebb volt a társadalmuk, a Regát hatalmas vagyoni és kulturális különbségei nélkül, amely főként parasztokból, viszonylag kevés városlakóból, és a falu világához még nagyon közel álló, sokszor első generációs értelmiségiből állt. A Regátban csupán az elit nyugatiasodott (bár viselkedésében nem teljesen), Erdélyt a nyugati kultúra szelleme sokkal mélyebben és ala-

²⁸ Regat (román) = királyság; a regáti románság = az 1859-ben Moldva és Havasalföld egyesülésével létrejött (óromániai) királyságban élő románság (ford. megj.)

posabban átjárta. Ennek része volt a német kultúra hatása, a Habsburg-monarchiába történő betagozódás, a németek jelenléte Erdélyben, és a román lakosság egy részének „egyesülése Rómával”, a görög katolikus (vagy unitus) egyház megalapításával. Az erdélyi román értelmiségiek általában német (osztrák) szellemi hatások alatt formálódtak, miközben Romániában ez a német hatás jelentősen gyengébb volt az Erdélyben szinte nem is létező francia hatásnál. A dualizmus idején a magyar kultúra is egyre nagyobb hatást gyakorolt a románokra. Az erdélyi román értelmiségi elit képzése ebben a korszakban főként magyar egyetemeken, Budapesten és Kolozsváron zajlott, valamint még Ausztriában (Bécs, Graz), és csupán nagyon kis részben a Regátban.²⁹ A románok ugyan elégedetlenek voltak alacsonyabb társadalmi helyzetükkel és politikai marginalizációjukkal, de mégis átítatta őket a közép-európai kultúra. Vonzotta őket Bukarest, de továbbra is kötődtek Bécshez, és a politikai ellentét dacára nagymértékben magukévá tették a magyar nyelvet és kultúrát is.

Végül is egyesülni akartak-e Romániával vagy sem? Mondhatjuk, hogy igen, de nem jobban, mint amennyire egy megreformált Habsburg-monarchiát szerettek volna megteremteni. A két kívánság azonban nem tartozott ugyanabba a kategóriába. Az egyesülés Romániával egy el-

²⁹ Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000.

képzelhető történelem, egy lehetséges, de még nem tisztázott jövő része volt. Az adott jelenben viszont az erdélyi románok nemzeti mozgalma nem az egyesülést, hanem Erdély autonómiájának helyreállítását, ezt követően pedig a Magyarországon belüli teljes egyenjogúságot szorgalmazta. Az éppen létező Románia, illetve az egyenlő nemzetek konföderációjaként elképzelt Habsburg-monarchia közül az erdélyi románok valószínűleg az utóbbit választották volna. (Szóba került egy másik lehetséges, ám távoli egyesülési stratégia is, nem Erdély elszakadásával, hanem fordítva, Románia betagolásával a Habsburg-monarchiába.) Csakhogy így nem történhetett: a háború végén már csak a Romániával való egyesülés maradt.

Feltűnő, hogy a háború éveiben a birodalom más nemzetiségei is, nem csak a románok, hűségüket nyilvánították a dinasztia és a birodalom iránt – egészen az utolsó pillanatig, a szinte szempillantás alatt bekövetkező összeomlásig. Kevés olyan erdélyi román volt, mint Octavian Goga vagy Vasile Lucaciú, akik már 1914-ben, az első pillanatban, nyíltan Romániát választották, és emigráltak. Sokkal hosszabb azok listája, akik hűségükről beszéltek. Mondhatjuk, hogy nemigen volt más választásuk ... De a Romániába áttelepedett erdélyi értelmiségieknek már volt, és ott volt a kísértés, hogy csatlakozzanak a többségi, antantbarát állásponthoz. Mégis az ismertebbek közül legtöbben, például Ioan Slavici, de mások is, a központi hatalmak vagy a semlegesség fele hajlottak, sokkal inkább, mint a regáti értelmiségiek. Súlyos, elégedetlenséget, hűtlenséget jelző nemzetisé-

gi incidenst a frontokról sem jelentettek. Az osztrák–magyar hadsereg kohéziója sokkal nagyobb volt a vártnál, ami azt sugallja, hogy a Monarchiát legalább felemás, részleges ragaszkodás övezte a nemzetiségek részéről is. Másfelől a vereség mégis pontosan ezzel ellentétes láncreakciót váltott ki. Lavina volt ez: miután elkezdődött a felbomlás, mindegyik nemzet igyekezett kinyilvánítani szuverenitását a saját területén. A románok számára a pont, ahonnan már nem volt visszatérés, Magyarország függetlenségének kikiáltása volt. Bécs és Bukarest között még hezitálhattak az erdélyi románok, de Budapest és Bukarest között már magától értetődő volt a választás. Semmiképpen sem Budapest! Hiszen a független Magyarországon már Bécs remélt döntőbíráskodására sem számíthattak. Az utolsó percben tett ígéretek Magyarország demokratizálásáról és egy új nemzetiségi politikáról már hatástalanok maradtak. Magyarország elbukott a történelem színe előtt. De hogyan alakulnak a dolgok, ha Ausztria–Magyarország nem veszíti el a háborút? Nyilván nem esett volna szét 1918 október–novemberében, sorsa mégis megoldatlan kérdésekkel terhelt marad. A nemzetiségek nyomása nőtt volna, és ez vagy a birodalom teljes átszervezéséhez, vagy végül mégiscsak a birodalom eltűnéséhez vezet. Ausztria inkább készen állt az átszervezésre, mint Magyarország. Nem egységes nemzetállamként, hanem tartományok konglomerátumaként működött. És bár a németek valamivel „egyenlőbbek” voltak a többieknél, az 1907-ben bevezetett általános (férfi) választójog kisebbségi helyzetbe hozta őket. A magyarok számára ezzel szemben

az egységes nemzetállam eszméje érinthetetlen volt. A helyzet robbanásveszélyes volt háború nélkül is, a felbomlás lehetőségét rejtette, talán egy másik, államközi vagy polgárháború árán. Európa és saját nemzetei érdekében a Habsburg-monarchia jobb sorsot érdemelt volna, de a szükséges gyökeres változás nehezen kivitelezhető, vagy éppenséggel lehetetlen volt.

Kínálkozott volna Románia számára más út is? Természetesen, hiszen három lehetőséggel számolhattak. Első a háború, úgy, ahogyan megvívták, az antant oldalán. Második a központi hatalmakkal szövetségben megvívott háború. Harmadik pedig végig semlegesnek maradni. Az első lehetőség végül eszményi módon zárult: Nagy-Románia létrehozásával. Nem tudjuk, mit hozott volna a többi. A központi hatalmak mellett Románia a vereséget kockáztatta volna, ha nem számolunk azzal, hogy Románia támogatása éppen az a többlet lehetett volna, ami Németország győzelméhez hiányzott. De még így is, vesztiesen, a szomszédos birodalmak széthullása megteremthette volna az egyesítés feltételeit, mint ahogy Besszarábiával történt, amit a központi hatalmak által legyőzött Románia kapott meg a központi hatalmak által legyőzött Oroszországtól. Érdekes azonban számolni a háború végéig fenntartott semlegesség lehetőségével is. Ekkor, a világégés végén Románia érintetlen hadsereggel állt volna, és minden eszköze meglett volna a román területek egyesítéséhez. A megtörtént történelem perspektívájából ez lett volna a legelőnyösebb megoldás. Megkímélte volna az országot a háború borzasztó anyagi,

és főképp emberi veszteségeitől. A népesség arányában Románia a legnagyobb áldozatot hozó hadviselő felek közé tartozott. Hány ember életét éri meg a nemzeti ideál megvalósítása? 1914-ben persze senki nem számolt a birodalmak bukásával, és a legtöbben úgy vélték, hogy Romániának – véradó formájában – fizetnie kell az Ausztria–Magyarországtól követelt területekért. A történelem ironiája, hogy azokat talán ingyen is megszerezhetette volna.

Igazság és igazságtalanság Versailles-ban

A békekonferenciát Párizsban nyitották meg, a békeszerződéseket viszont a francia főváros környékén írták alá: Versailles-ban Németországgal, Saint-Germainben Ausztriával, Neuilly-ben Bulgáriával, Trianonban Magyarországgal, és Sèvres-ben az Oszmán Birodalommal (az annak széthullása után létrejött Törökország Lausanne-ban kötötte meg saját békéjét). A békeszerződéseket kezdettől fogva vitatták, sokszor homlokegyenest különböző módon értékelték. A győztesek kedvezően ítélték meg őket, bár az ő táborukban is akadt frusztráció, hiszen egyesek többet akartak annál, amennyit végül kaphattak (az egész Rajna-balpartot a franciák, az egész Bánátot a románok, az adriai „birodalmat” az olaszok...). A legyőzöttek szemszögéből egy-egy béke egyszerűen diktátum volt, és következményeit tekintve elfogadhatatlan. A németek nem tudtak beletörődni a versailles-i békeszerződésbe, felháborodásuk egyenesen vezetett a második világháborúhoz. A náci okozta katasztrófa után viszont Németország felelősséget vállalt még az első világháborúért is, lemondva minden további követelésről.

Egyedüli tiltakozónak Magyarország maradt, amely Trianont máig égbekiáltó igazságtalanságnak tekinti.

Lehet-e nemzeti előítéletek nélkül beszélni a versailles-i rendszerről? Nem könnyű, de érdemes megpróbálni, ha Európa történelmét másként akarjuk elmondani, mint a saját igazságunkat a többiek igazságával (illetve igazságtalanságával) szemben megfogalmazó nemzeti történelmek egyszerű csokraként. Egy dolgot mindjárt le kell szögezni: legyen ez a szerződésorozat akár jó, akár rossz (vagy jó is meg rossz is) az eltérő nézőpontok függvényében, mégis ez a mai Európa keresztlevele. A második világháború után, majd jóval később, a kommunista tömb összeomlását követően végbement területi változások nem módosították érdemlegesen a kontinens térképét az első világháborút lezáró rendezéshez képest. Sőt mi több, az első világháború nyomán kialakult nemzetállamok vagy utódaik azóta sokkal homogénebbek lettek, létezésük indokoltsága ma kevésbé vitatható, mint 1918-ban. Az akkor megszületett rend viszszafordíthatatlan. Ez is átalakul majd, mert a történelem előre halad, újabb európai vívmányok felé, visszafelé nem mehet. Másképp megfogalmazva: a határok eltörlése, nem pedig azok megváltoztatása felé haladunk. Teljesen felelőtlen még elképzelni is egy harmadik világháborút, amelynek célja a versailles-i „igazságtalanságok” helyrehozása lenne, úgy, ahogy korábban a második világháborúé volt. Amennyiben ebben egyetértünk, akkor nagyobb távolságtartással kellene a dolgokat szemlélni, hiszen a pártos, „elkötelezett” magatartás semmilyen célt sem szolgál; amit ma Európában

meg kell oldani, azt nem a versailles-i döntésekhez fordulva fogjuk megoldani (ha megoldjuk egyáltalán), hanem a jelenlegi európai viszonyok alapján.

Ugyancsak meg kell állapítani, hogy a legdrámaibb döntés, Ausztria–Magyarország feldarabolása, már csak a tények szentesítése volt. A birodalom magától omlott össze, és a békekonferencia nem tett mást, mint hivatalossá tette az új helyzetet. Igaz, a felbomlást már előrevetítették a Szerbiának és Romániának ígért területek, és a nemzeti önrendelkezés elve, amit Woodrow Wilson, az Egyesült Államok elnökének tizennégy pontja az új európai rend alapjának nyilvánított. Mindazonáltal, ha nem is a békeszerződések döntöttek Ausztria–Magyarország megszűnéséről, a határok kényes kérdésében ezek mondták ki a végső szót, egyesek javára és mások kárára.

A békekonferencia igencsak módszeresen végezte munkáját. Először megállapították a háborús felelősséget. Ez kizárólag a központi hatalmakra hárult, és minekutána Ausztria–Magyarország már nem létezett, az erkölcsi és anyagi teher nagy része Németországra nehezedett. (Lám, milyen könnyen módosíthatnánk ma a békeszerződést, természetesen csak képzeletben, mivel pontosan tudjuk – amit a konferencia nem akart tudomásul venni –, hogy nem kizárólag Németországa a felelősség.) Még Németország teljes felszámolása is felmerült Franciaország részéről, azzal az ötlettel, hogy állítsák vissza az 1871 előtti politikai széttagoltságot. Ebben az esetben külön békeszerződéseket kötöttek volna mindegyik német állammal. Ilyen messzire végül nem ju-

tottak a büntetéssel, de máskülönben akkorát ütöttek Németországon, amekkorát csak bírtak. Nem azért kell ezt hangsúlyozni, hogy visszamenőleg Németországot „segítsük”, hanem azért, mert ez a második világháború kulcsa. Megalázva és megcsapolt erőforrásokkal is Németország maradt a földrész potenciálisan legnagyobb hatalma. Csúpan néhány évre, nem is túl sokra volt szüksége ahhoz, hogy magához térjen. Vagyis mi történt Németországgal? „Az emberiség története során – írta éppen az egyik francia történész – nagy országot ritkán kezeltek ekkora szigorúsággal.”³⁰ Azzal a kiegészítéssel, hogy rosszabbul járhatott volna, ha az angolszász szövetségeseknek nem sikerül bizonyos fokig visszafogniuk a franciákat, és ha maga Clemenceau nem bizonyult volna „békülékenyebbnek”, mint sok honfitársa, például a hajthatatlan Foch marsall.

Németország végül területének 13 %-át veszítette el (540 000 km²-ről 472 000 km²-re), lakosságának pedig 10 %-át. Háborús jóvátételként csillagászati összeget kellett kifizetnie, ezt 1921-ben, „végre” 132 milliárd arany márkában határozták meg, és kifizetése 1988-ig tartott volna. (Végül csupán 23 milliárd arany márkát fizettek az adósság 1932-ben bekövetkezett „kiegyenlítéséig”, ami jól mutatja a követelések igencsak túlzó voltát.) A német hadsereg létszámát 100 000 főre csökkentették, szigorúan a belső rend fenntartásához. A hadiflottát teljes egészében át kellett

³⁰ Jean-Jacques Becker, *Le Traité de Versailles*, „Que sais-je?”, Presses Universitaires de France, Párizs, 2002. 56.

adniuk, de inkább elszüllyesztették. Valamennyi német gyarmatról le kellett mondaniuk – ami világhatalmi státuszuk végét is jelentette –, azokat a brit, a francia és a belga gyarmatbirodalom közt osztották fel.

Ennyi veszteség mellett a németeknek legalább hasznára válhattak volna az új béke számukra kedvező alapelvei? Elvileg igen, ha a nemzeti önrendelkezés a legyőzöttekre is ugyanúgy vonatkozott volna. A földrész felosztása nemzetre Párizsban az anyanyelv és a nemzeti hovatartozás egységéből indult ki. Ez ironikus módon nem más, mint a nemzet német definíciója, az „etnikai nemzet”, szemben a francia modell „politikai nemzetével”, az állampolgárok közösségével, tekintet nélkül anyanyelvükre. Népszavazásra csak ott kerítettek volna sort, ahol a kevert lakosság miatt a helyzet nem volt világos. Az egyetlen kivétel a nemzet német típusú meghatározása alól Elzász-Lotaringia volt, amelyet a francia felfogás alapján franciának tekintettek, habár lakosai német dialektusban fejezték ki magukat. Magától értetődött, hogy Elzász és Lotaringia 1871-ben a Német Birodalomhoz csatolt része vita nélkül visszakerült Franciaország birtokába. (Népszavazás híján pedig nehéz megmondani, hogy az elzásziak miként élték meg önazonosságukat, és milyen mértékben sikerült az 1871. utáni „németesítésnek” megváltoztatnia a korábbi „franciásításból” származó kulturális beállítódást és önazonosságot.) De a németek legalább megtarthatták a Rajna-vidéket (28 000 km²), amelyet a franciák jó szívvel elszakítottak volna, függetlenül attól, hogy lakosai tösgyökeres németek voltak. A franciák azt is remél-

ték, hogy megőrizhetik a szintén német nyelvű, kicsiny, de szénben gazdag Saar-vidéket (Saarland németül, Sarre franciául), amelyet tizenöt évig a franciák és britek kormányoztak, szénbányáit pedig Franciaország aknázhatta ki. A tizenöt éves szakaszt lezáró 1935-ös referendum bebizonyította, hogy a német lakosság nem felejtett el németnek lenni, és nagy többségük a Németország határai közé történő visszatérés mellett foglalt állást.

A legkényesebb kérdés a Németországon kívül élő németeké volt. Először is Ausztriáé, amely birodalomból egyszerű német tartománnyá vált. Az osztrák önazonosság nem sokkal volt hangsúlyosabb a Német Birodalmat alkotó államok és államocskák sajátos, bajor, hesseni, szászországi stb. önazonosságánál. Sőt, Ausztria – a Habsburg-dinasztia révén – évszázadokig annak a birodalomnak az élén állt, amelyet Napóleon 1806-ban megsemmisített, és amely 1871-ben – immár Ausztria nélkül – újjáalakult. Így most teljesen természetesen merülhetett fel Ausztria visszatérése az egységes Németországba. Az anschluss (a Németországgal történő egyesülés elnevezése, egy kifejezés, ami ma a náciizmus égisze alatt végrehajtott egyesítés miatt rosszul cseng) mind az osztrákok, mind pedig a németek óhaja volt. Tagadhatatlanul megfelelt volna a wilsoni elveknek, a nemzetek önrendelkezésének is. Hiszen Ausztria sokkal inkább német volt, mint amennyire, mondjuk, Erdély román. Hasonló helyzetbe kerültek a történelmi cseh tartományok határvidékének, az ún. Szudéta-vidéknek német lakosai is. A teljes középkori és modern cseh történelem a Német-római Birodalomhoz,

a Monarchiához és a német államokhoz kapcsolódott; ha most kiválnak ebből a kötelékből, akkor mi legyen a német lakossággal, amely nagyrészt a német és osztrák határ mentén élt? Ausztria és a Szudéta-vidék bekebelezése azonban területileg, népességszámban (6 millió osztrák, 2,5 millió szudétanémet) és gazdaságilag nagyobb nyereséget jelentett volna Németországnak, mint az összes elszenvedett vesztesége. Meggyengülés helyett Németország megerősödve került volna ki a vesztes háborúból. Így aztán a döntés egyszerű volt: a nemzeti önrendelkezés jogát a németek esetében nem alkalmazták.

Ausztria–Magyarország szétesése és Oroszország területi veszteségei több nemzetállam születését segítették. Ausztria–Magyarország „örökösei” voltak önálló államokként: Ausztria, Magyarország és Csehszlovákia. A Monarchia más tartományai pedig kiegészítették a Habsburgok birodalmán kívül eső területeken szerveződő nemzetállami kísérleteket: Erdély és Bukovina Romániával egyesült, a délszlávok pedig (a Vajdaság, Horvátország, Szlovénia, Dalmácia) Szerbiával, létrehozva előbb az ún. Szerb–Horvát–Szlovének Királyságot, majd Jugoszláviát. Lengyelország a régi, 1772 előtti Lengyelország darabjaiból alakult újra, ezeket Oroszországtól, a Monarchia osztrák felétől és Németországtól szerezte vissza. Oroszországból vált ki Finnország, a balti államok (Litvánia, Lettország, Észtország), akárcsak Besszarábia, amelyet Romániához csaptak hozzá. Bár Oroszországról a békekonferencián nem hoztak döntést, a szóban forgó területi változások természetesen a versailles-i

rendszer részévé váltak. Mint már említettem, a nemzet meghatározásának kritériumaként a nyelvet alkalmazták. A nyelv azonban nem teljesen alkalmas erre. A nemzet nem feltétlenül közös beszélt nyelvet vagy anyanyelvet jelent, hanem inkább *szolidaritást*. A szolidaritás minden közösségben a tagok szoros kapcsolatában nyilvánul meg, és annak kétségtelenül legerősebb, de nem egyedüli eszköze a nyelv. Vannak más lehetőségek is, amelyek versengenek a közös nyelven alapuló önazonossággal, és akár ki is olthatják azt: a vallás, a kultúra, a történelem ... Erre a legjobb (vagy talán a legrosszabb?) példa Jugoszlávia. Ezt az országot a közös nyelv alapján hozták létre (a szerbek, a horvátok és a bosnyák muzulmánok lényegében ugyanazt a nyelvet beszélik), mégis széthullott, sokkal fájdalmasabb módon, mint Ausztria–Magyarország, éppen a vallás és a kultúra összeegyeztethetlensége miatt. Ugyanez történt a csehekkel és szlovákokkal, akik kissé elhamarkodottan döntöttek úgy 1918-ban, hogy egy közös államban találhatnak helyet maguknak.

A következő, nehezen megoldható kérdés a kisebbségeké volt. Az osztrák és magyar központi területeket kivéve a Habsburg-monarchia szinte minden részén keveredtek a nemzetiségek. Bárhogy is húzták volna meg a határokat, nemzetileg homogén területeket nem lehetett volna kijelölni. Persze mindenhol többségben voltak valakik. De valóban a lakosság száma az egyetlen lehetséges kritériuma a kisebbségnek? Nevetséges lenne úgy tekinteni a lakosságot 51 %-ára mint államalkotó nemzetre, és 49 %-ára csupán mint kisebbségre. Milyen demográfiai mutatókra, területi

koncentrációra és szociokulturális helyzetre van szüksége egy kisebbségnek, hogy több legyen egyszerű kisebbségnél? Csehországban a németek aránya 30 % volt. Kisebbség ez? Szigorúan mennyiségi szempontból igen, bár arányuk mindenképp nagyon nagy. Történelmi örökségükkel, gazdasági és kulturális erőforrásaikkal azonban messze meghaladták a kisebbségi helyzetet. A német kultúra a cseheket is átjárta. Ráadásul Csehszlovákiában több német élt, mint szlovák, ez utóbbiak mégsem kisebbségnek számítottak, hanem a két államalkotó nemzet egyikének. Csehszlovákia egyébként is kivételesen bizzar jelenség volt. Mint mondták, egy lekicsinyített Ausztria–Magyarországnak tűnt, amelyben csehek, németek, szlovákok, magyarok és ukránok laktak egymás mellett. Ehhez képest Jugoszlávia legalább a nyelvi kritérium alapján homogén államnak tűnhetett.

Erdélyről sem állíthatjuk leegyszerűsítő módon, hogy román terület volt. Egyszerre volt román, magyar és német, ahol a románok többségben voltak, de a lakosság felét már nem sokkal haladták meg (53,8 % az 1910-es magyar népszámlálás szerint, 57,8 % 1930-ban). Közben 1910-ben az itt élők 31,6 %-át tekintették magyarnak (valójában ez nem magyar nemzetiséget jelentett, hanem mindenkit, akit magyarul beszélőként regisztráltak), 1930-ban pedig 24,4 %-át. A németek 1910-ben 10,8 %-nyian, 1930-ban pedig 9,8 %-nyian voltak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kisebbségek éppenséggel nem voltak kicsik. Történelmi és kulturális szerepük pedig kiemelkedő volt, a magyarok Erdély elitjét adták, a németek pedig gazdasági értelemben

játszottak nélkülözhetetlen szerepet. Sokatmondó a városi lakosság etnikai összetétele is – már a román uralom időszakában, az 1930. évi népszámlálás idején. A városokban ekkor a kisebbségek abszolút többségben voltak, jóval meghaladva a románok számát.

A tulajdonképpeni Erdélyben³¹ az arányok a következőképpen alakultak:

románok	35,9 %,
magyarok	39,8 %,
németek	12,7 %.

A Bánságban:

románok	35 %,
magyarok	22,7 %,
németek	31,2 %.

A Kőrös-vidéken és a Máramarosban:

románok	33,1 %,
magyarok	43,7 %,
németek	3 %
(zsidók	16,7 %).

³¹ A tulajdonképpeni Erdély az Erdélyi Nagyfejedelemség egykori területét jelenti, a Királyhágótól és a Maros marosillyei áttörésétől keletre elterülő vidéket. A Bánság a Marostól délre, a Tiszától keletre, az Erdélyi Vaskapu szorosától nyugatra fekvő vidék, a Kőrös-vidék (Crișana) pedig a Partium Romániához került részének elnevezése (a szerk.).

Erdély és Románia egyesüléséről a gyulafehérvári Nagy Nemzetgyűlés egyhangú határozatot hozott 1918. december 1-jén. Ez az aktus mára már mitikus jelentőségű a román történelemfelfogásban, ezért kevesen mernek kritikusan viszonyulni hozzá. (Talán nem is érzik, hogy bármit hozzá kellene fűzni.) Pedig a népakarat befolyástól mentes kinyilvánításának feltételei nem voltak a legkedvezőbbek: a román hadsereg éppen megszállta Erdélyt. Ami azonban igazán szemet szúr még akkor is, ha olyan részletkérdésnek tűnik, amin könnyű átsiklani, az nem más, mint hogy a gyulafehérvári gyűlés nem helyettesíthette a népszavazást. Elvégre nem csak a románoknak volt joga arra, hogy Erdély jövőjéről döntsenek, hanem a tartomány valamennyi lakosának. Az itt élők közel felét végül nem kérdezték meg arról, hogy akar-e vagy sem Romániában élni. Egyébként feltételezhető, hogy a népszavazás eredménye ugyanez lett volna, csak kevésbé egyhangú.

Mi történt volna azonban, ha a népszavazás tétje nem csak az egyesülés lett volna, hanem Erdély státusza Románia keretein belül? Beolvadás az Ókirályságba, vagy az autonómia? Nagyon valószínű, hogy ebben az esetben a legtöbb erdélyi – nemzeti hovatartozástól függetlenül – az autonómiát választja. Eleinte az erdélyi románok vezetői is megpróbálták kijátszani az autonómiakártyát. Ők is tudták, érezték, hogy Erdély formában más, mint Románia, amellyel éppen egyesülniük kellett, végül azonban engedtek a román nemzetállam egységének. Egyébként az egységes román nemzetállam legfeljebb félig volt egységes nemzeti, csupán a

Regát tarthatott számot erre a minőségre, és az is Dobru-dza nélkül. A hozzácsatolt tartományok: Erdély, Bukovina és Besszarábia, valamint Dobru-dza, soknemzetiségű és multikulturális jellegűek voltak, még ha mindenütt többségben is volt a román nemzetiség. Ez a többség azonban csak egy volt az etnikumok és kultúrák közül. Mégis, Nagy-Románia volt a leginkább homogén – vagy a legkevésbé változatos – az utódállamok közül. Csehszlovákia igazi nemzeti-ségi mozaiknak tűnt, akárcsak Jugoszlávia, még akkor is, ha az utóbbi esetében a kulturális különbségeket mesterségesen eltakarta a viszonylagos nyelvi egység. Lengyelország keleti része is ukrán és fehérorosz többségű területekből állt. Talán az sem véletlen, hogy ezek közül Románia az egyedüli, amely második világháborús területi veszteségeitől (Besszarábia, Bukovina északi része és a Kvadrilater) eltekintve megőrizte ekkor felvett alakját. Csehszlovákia és Jugoszlávia már nem létezik, Lengyelország pedig egy másik Lengyelország, enyhén nyugatra csúsztatva a térképen, gyökeresen megváltozott nemzetiségi összetételű lakossággal.

A békeszerződések a kisebbségeknek egyenként teljes körű egyéni jogokat biztosítottak, de a kisebbségek közösen, a balti államokat kivéve, sehol nem élveztek kollektív jogokat. A német nemzetfelfogás etnikai kritériuma alapján a világháború végén létrejött, szükségszerűen nagy létszámú kisebbségeket magukba foglaló nemzetállamok ezután inkább a francia típusú politikai nemzet modelljét adaptálták. Meg kell azonban jegyezni, hogy eltérően Franciaországtól, de nagyon hasonlóan az 1918 előtti Magyarországhoz, a

gyakran más nemzetekből kiszakított nemzetiségek nem-hogy beolvadni nem akartak a domináns nemzetbe, hanem változatlanul megőrizték identitásukat. Ez kezdettől fogva aláásta a fiatal nemzetállamok kohézióját.

Az elmúlt évszázad során az így létrejött vagy kiegészített nemzetállamok etnikai összetétele jelentősen megváltozott a kisebbségek rovására. A nemzetállam a maga módján eleve asszimilál, erre tökéletes példa Franciaország, ahol a többi etnikumot és kultúrát szinte teljesen felszívta a francia nemzet. Az asszimiláció később, a második világháborúban, majd a kommunista korszakban kiegészült az etnikai és kulturális homogenizáció erőszakos programjával. Ide tartozott a zsidó lakosság zömének pusztulása és a németek kitelepítése, főleg a Lengyelországhoz került területekről és Csehszlovákiából, az egyes társadalmi csoportok gazdasági és kulturális különbségének eltüntetése a kommunista rendszerekben, amit aztán különböző nemzetiségek emigrációja követett. A zsidóké mindenhol, a németeké Romániából, a törököké Bulgáriából... Így történt, hogy az egykor soknemzetiségű Csehországban vagy Lengyelországban ma már csupán elhanyagolható arányban élnek kisebbségek. De a számok még Románia esetében is, ahol pedig a kisebbségek némelyest jobban megmaradtak, sokatmondóak. Nagy-Románia lakosságának 1930-ban 71,9 %-a volt román nemzetiségű, Erdélynek pedig 57,8 %-a. Jelenleg az ország teljes lakosságából a románok aránya 89,5 %, és Erdélyben is háromnegyedre nőtt, miközben az erdélyi magyarok aránya 24,4 %-ról 20 % alá csökkent, a németek pe-

dig csaknem teljesen eltűntek. Közvetlenül 1918 után joggal merült fel Erdély autonómiája, időközben azonban Erdély egyre inkább Románia egészére hasonlít, és autonómiáról egyedül az ország közepén fekvő két-három megye (Székelyföld) esetében lehetne tárgyalni, ahol a magyarok többségben maradtak.

A versailles-i rendszer tehát, ha kezdetben nem is hozott létre „kifogástalan” nemzetállamokat, kiindulópontot jelentett azok nemzeti jellegének időben elhúzódó konszolidációjához, a többségi nemzet javára és a kisebbségek rovására.

Ne essünk túlzásba a hiányosságok kapcsán sem. A nemzetállami modellhez vezető úton nem lehetett visszafordulni, és miután a birodalmi struktúrák összeomlottak, a békekonferencia kénytelen volt nemzeti térségekben gondolkodni, nemzetállamokat elhatárolni. Ezek a közép- és délkelet-európai etnikai keveredés mellett nem elégittek ki mindenkit, nem szolgáltathattak igazságot mindenkinek. Csakhogy bárhogy húzták volna meg a határokat, más választóvonalakkal is tökéletlen megoldásra jutnak. Persze a győztesek egyoldalú és ultimátumszerű döntései alapján született területi rendelkezések kedvezőtlenebbek voltak a vesztesek számára, mint ha kompromisszumok alapján születtek volna meg, bár ez utóbbiak lehetséges tartalmát illetően természetesen ismét csak a képzeletünkre hagyatkozhatunk. Amint láthattuk, a nemzeti elv következetes alkalmazása esetén a Szudéta-vidék Németországhoz tartozott volna. A békekonferencián azonban „Bohémia”, a cseh tartományok egységének „történelmi” joga jutott diadalra.

Ugyanakkor a német többségű Dél-Tirol nem maradt Ausztriáé, hanem Olaszországhoz került – nem másért, mint a természetes határok biztosításáért. Az új határt hegygerincen vonták meg, a Brenner-hágón. Egy magyar többségű régiót teljes egészében Szlovákiához csatoltak, közvetlenül a két ország határa mentén, ami ma is feszültségekhez vezet, de a román és a jugoszláv határt is Magyarország kárára húzták meg. A Székelyfölddel persze nemigen lehetett mit kezdeni Románia szívében. De az új határ mentén egyértelműen magyar többségű városok sora: Arad, Nagyvárad, Szatmárnémeti is Romániához került. (Mára ezek nemzetiségi összetétele radikálisan megváltozott, valamennyi román többségű.)

Nagyon jellemző volt a győztesek magatartására az Oszmán Birodalommal (Törökországgal) szemben alkalmazott megkülönböztető elbánás. Az arab „nemzeteket” (ezek egyike esetében sem beszélhetünk kialakult nemzeti öntudatról – *a szerk.*) „felszabadították”, vagyis a Népszövetség mandátumával brit és francia irányítás alá helyezték, kiegészítve gyarmatbirodalmaikat. Nagy-Britanniáé lett Irak, Jordánia, Arabia és Palesztina, Franciaországé Szíria és Libanon. De ennél jóval tovább is mentek, török területek teljesen indokolhatatlan felosztásáig. Látványos illusztrációja ez az európai előítéleteknek: Törökországot egzotikus, a gyarmatosítók szeszélyének kitett államként kezelték, mint minden olyan területet, amelyik nem Európához tartozott. Más kérdés, hogy az örmények lemészárlásával a 20. századi genocídiumok sorát megnyitó Törökország sem mutatott túl sok

tiszteletet mások iránt. Ha a szövetségeseken múlt volna, nem sok marad ebből az országból. Kurdisztán és Örményország függetlenné váltak. A görögök megkapták Kelet-Trákiát (Konstantinápoly kivételével), és Izmir (görögül Szmirna) térségét, vele Kis-Ázsia ékei partvidékének egy részét. Olaszországnak, hogy mérsékeljék a dalmát tengerpartra vonatkozó követeléseit, Antalya városát ajánlották fel. Franciaország pedig megelégedett volna Kilikiával, Szíriától északnyugatra. Amíg az európai békeszerződések legalább hivatkoztak a nemzeti önrendelkezésre és kisebbségi jogokra, addig az Oszmán Birodalommal kötött sèvres-i béke valóban úgy nézett ki, mint egy imperialista egyezmény. A nyugati hatalmak, a franciák és britek sokáig támogatták az Oszmán Birodalmat az orosz terjeszkedéssel szemben, most ugyanók döntötték el, hogy pusztulnia kell. A törökök azonban, Kemal Atatürk vezetésével figyelemreméltó nemzeti megújuláson mentek át. A vesztes országok közül végül Törökország volt az egyetlen, amely újrakezdte a harcot, és a szövetségeseket le is győzte. Az 1923-as lausanne-i béke megsemmisítette a sèvres-i határozatokat. Kis-Ázsia és Kelet-Trákia teljes egészében török terület maradt. Ezzel mai formájában megszületett a modern Törökország.

A versailles-i békerendszer, miközben részleges igazságot szolgáltatott Európa nemzeteinek (és ehhez az igazságszolgáltatáshoz gyakran igazságtalanság kapcsolódott), egy nagyon lényeges dolgot mintha figyelmen kívül hagyott volna: a földrész biztonságát. Az első világháború előtt jól működő hatalmi egyensúly felborult. Bár ez a hatalmi egyensúly sem

tudta végül megőrizni a békét, de az egyensúlyhiány 1918 után kirívó lett. Ha igazságosabb is volt a nemzetállamokléte, mint a soknemzetiségű birodalmaké, akkor is megkerülhetetlen volt a kérdés: hogyan szavatolják majd ezek saját biztonságukat, nem is beszélve Európa biztonságáról? A választ már ismerjük: a legkevésbé sem tudták magukat megvédeni. A nagyhatalmi jászmákból ideiglenesen kirekesztett, de potenciálisan tagadhatatlanul félelmetes Németország és Oroszország között terült el a fölrész teljesen átalakult része. Idilli, ám megtévesztő képük szerint saját sorsukról dönteni képes, szabad nemzetállamként. Ezek megérezhették még a sok tekintetben elavult és igazságtalan Habsburg Birodalom hiányát is, hiszen az geostratégiai szempontból továbbra is hasznos lett volna. Wilson elnök ötlete, a Nemzetek Szövetsége, amelynek célja az államok nézeteltéréseinek békés megoldása volt, tartalom nélküli intézménynek bizonyult. Miután elnökiük révén kitalálták, éppen az amerikaiak voltak az elsők, akik kimaradtak belőle. Az Egyesült Államok visszatért hagyományos izolacionizmusához, távol tartotta magát az Amerikán kívüli világ ügyeitől, és ebből majd csak a második világháború mozdította ki. A britek is visszatértek sziget-lakó mentalitásukhoz. Csak Franciaország próbált kiépíteni egy európai biztonsági rendszert saját maga körül. Közép-Európában a kisantranra támaszkodott, Romániára, Csehszlovákiára és Jugoszláviára, és az 1930-as években azt is remélte, hogy számíthat Oroszországra is. Mindez végül összeomlott a nemzetállamokra töredezett és védetlen Közép-Európában bekövetkezett német és szovjet terjeszkedéssel.

Következmények

Hogyan nézne ki a világ az első világháború nélkül? Biztos, hogy nagyon más lenne. Ha egyetlen olyan incidens, mint a szarajevói merénylet képes volt átformálni a történelmet, akkor nem tekinthetünk el annak a földrengésnek a hatásától, amelyik Európát 1914 és 1918 között megrázta.

Nem csak háború volt ez, többszörös forradalommal ért fel, amely valamiképp érintette az egész földrészt, és amely sokféleképpen kiterjedt a két világháború közötti időszakra is. Az egyetlen esemény, amivel összehasonlítható, az a francia forradalom, amely összekapcsolódott a forradalmat a kontinensre „exportáló” napóleoni háborúkkal. Az első világháború okozta „felfordulás” jelensége még súlyosabb volt, következményei is számosabbak. Az első világháború totális háború volt. A tömegeké, akik, ha már ők viselték a háború terhét, most a béke előnyeiből is részesülni akartak. Az európai világ már 1914 előtt ismerkedett a demokráciával, és részese volt a demokrácia felé tartó lassú evolúciónak. De a hatalmi struktúrák és a mentalitás még nagymértékben konzervatív és elitista volt. A háború elhozta a nagy „ol-

vadást", a világ végérvényesen a demokratikus korszakba lépett a társadalom képviselte és a hatalom legitimációja szempontjából. Napirendre kerül a *változás* és a *demokrácia*. A történelem felgyorsul, de akadozva halad – vagy rohan. Hiszen végső soron, mit jelent a „változás”, mit jelent a „demokrácia”? Az üres szavakon túl azt jelenti, amit valamelyikünk szeretne, hogy jelentsen: sokféle, egymással szöges elentétben álló dolgot.

A háború végén minden rendkívül gyorsan történt, a változások pedig radikálisak voltak. Évszázados trónok dőltek össze egyik napról a másikra: a Romanovok, a Habsburgok, a Hohenzollemnek uralma ... Szintén bámulatos gyorsasággal bomlanak fel a birodalmak. Hogy is ne lenne rengeteg improvizáció is ennek során? Az előkészítés nélkül, hirtelen létrejött demokrácia kockázatos kísérlet volt. Oroszországban a Kerenszkij-rendszer demokráciája kövezte ki a bolsevizmus útját a hatalomba. Németországban a weimari köztársaság készítette elő Hitler számára a terepet. A totalitarizmusok is a demokratikus kor szülöttei, az „elődemokráciában” nem jöhetnek létre, hiszen a nép által, vagy legalább a nép nevében hozzák őket létre. Tulajdonképpen „demokratikus abszolútizmusok”. A demokrácia fogalma nem korlátozódik annak nyugati változatára. A demokrácia három dolgot jelent, ezek elvileg ugyanolyan fontosak: a nép szuverenitása, a szabadság és az egyenlőség. Szuverenitását a nép (akarva-akaratlan) átruhazza, csak az a kérdés, hogy kire, és milyen körülmények között. A szabadság elkerülhetetlenül korlátokba ütközik, csakúgy, mint az

egyenlőség, és, ami még ennél is fontosabb, ez a két törekvés nem igazán fér meg jól egymással. Alexis de Tocqueville tökéletesen rátapintott erre az alapvető ellentmondásra, még jóval azelőtt, hogy a történelem kísérletek hosszú sorával igazolta a dolgok állását. Tocqueville szerint az emberek egyszerre akarnak szabadságot és egyenlőséget, de ha választaniuk kell, legtöbbször az egyenlőséget választják. Ebben áll a kommunizmus lényege, amely a maga módján ugyanolyan „demokratikus”, mint a nyugati demokráciák, csak hogy a demokrácia más elemét értve ezen. A szegény és kilátástalan jövőjű orosz parasztnak tökéletesen megfelelt az egyenlőség ígérete, hiszen a szabadságról amúgy sem tudta, hogy mit is jelent. (Milyen kár, mondhatjuk, hogy a pompás orosz értelmiségnek soha nem sikerült egy magára méretezett országot találnia.)

Röviden szólva, a háború korábban elképzelhetetlen mértékben töredeztette tette Európát, mind a „nemzeti” államok megsokszorozása, mind a nagyon eltérő társadalmi programok formájában. Egyesek választhattak, másokat pedig választásra kényszerítettek a nyugati típusú demokrácia, a kommunizmus és a különböző „fasizmusok” nagy tervei között. A két világháború közötti két évtized a totalitárius kísérletek fénykora volt: paradox, de megérthető kitérője egy olyan utazásnak, amely a demokrácia felé törekvés hatalmas megnyilvánulásával kezdődött. A második világháború előestéjén azonban Európa legnagyobb része már különböző totalitarizmusok foglya volt. Ez nem a demokrácia elvének kudarca volt, hanem a demokráciára még felkészü-

letlen társadalmaké. Ez a gyorsuló változások igazi kockázata, a kipróbálatlan megoldások keresése, amelyek elvont megjelenési formájukban csábítóak, de ha valóra válnak, akkor katasztrofálisnak bizonyulhatnak.

Mi az, ami végül nem, vagy jóval kisebb eséllyel válik valóra, ha nincs az első világháború? Például talán nem kerül sor a kommunizmus megteremtésére Oroszországban. A kommunista ideológiának ekkor már saját történelemértelmezése volt: Marx és Engels a 19. század közepe táján helyezték tudományosnak nevezett alapra. Eszerint a történelem törvényei kényszerítik az emberiséget, hogy a kommunizmus felé haladjon. A megvalósult kommunizmus azonban formáját tekintve meglehetősen távol az utópisztikus eszménytől, a háború egészen sajátos körülményei között jött létre. Ezek a körülmények különösen súlyosan hatottak az európai rend leggyengébb láncszemét jelentő Oroszországban, amely nyilván a háborúval vagy anélkül, cári uralommal vagy nélküle, kommunizmussal vagy másképp, de nem kerülhette volna el a modernizációt, és az azzal járó, fájdalmas és hosszú krízist, amelyből máig sem lábalt ki teljesen. A kérdés ettől még itt marad: vajon békés körülmények közt sor kerülhetett-e volna éppen itt a győzedelmes kommunista forradalomra? A kommunisták szervezett politikai erőként a világon mindenhol nem túl jelentős kisebbségként voltak jelen. Azt viszont megmutatták, hogy mire képes a céljait mindenáron megvalósítani akaró kisebbség, ha kitör a káosz. A régi rendszer felbomlása, az új, demokratikus rendszer ingatag jellege, az 1917 folyamán kialakult

anarchia végül remek alkalmat kínáltak Lenin bolsevikjainak – olyat, amelyre más körülmények között hiába vártak volna. Az 1917. október 25-én (a Gergely-naptár szerint november 7-én) kitört petrográdi (a régi főváros, Szentpétervár nem sokkal korábban oroszított neve) lázadás, amelyet fellengzősen „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom”-nak neveztek, csupán a kezdete volt egy nagyon zavaros játszmának. Ezt végül a bolsevikok nyerték meg, de akár el is veszíthették volna. Mindezt mérlegelve túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a háború miatt kialakult különleges körülmények híján Lenin és elvtársai soha nem jutottak volna hatalomra. Ez a hipotézis viszont elképesztő perspektívákat nyit. Ha Oroszországban nem lett volna kommunizmus, Közép- és Kelet-Európában sem lett volna, hiszen ezekre az országokra a szovjet terjeszkedés erőszakolta rá az új rendszert. Talán a világ más részein sem lett volna, mert a modellt mindenhol Moszkvától vették át. Ez nem azt jelenti, hogy a nem kommunista Oroszország lemondott volna a Nagy Péterig visszanyúló terjeszkedésről. Az sem következik ebből, hogy a világban, főképp a szegényebb részén, ne lett volna az egyenlőség vágyától hajtott zűrzavar, felfordulás, forradalom. Ezek talán még jelentőségükben is hasonlóak lettek volna, de mégsem mindegy, hogy végül a kommunizmus olyannyira jellegzetes ruháját öltik-e magukra, annak ideológiájával, terveivel és módszereivel együtt. A perverz mechanizmus akkor indult be Petrográdban, mindössze néhány óra vagy nap leforgása alatt...

A náciizmus sokkal jobban kötődik az első világháborúhoz, mint a kommunizmus. Bár az utóbbi az első világháború végén az orosz kísérlet útjára lépett, sokkal régibb és sok tekintetben egyetemes törekvés volt, olyasmi, mint az aranykor, vagy pedig az elvesztett paradicsom visszaszerzésének a mítosza. Mindenképpen bekerül a történelembe, még ha esetleg csak az utópiák történetébe is. A náciizmus, bármennyire is közel áll a „fasizmusok” általános jelenségéhez, kizárólag német területen alakult ki. De nem egy „meghatározatlan”, amorf, bármilyen német térben, hanem az első világháború következményei közepette. Az első világháború nélkül a náciizmus nem kapott volna helyet a történelemben. Utólag értelmezhető úgy is, noha ez erősen kérdéses, hogy ez a vérszjósó kísérlet a német történelem sajátos fejlődésébe volt kódolva, hiszen mindent megtestesített, ami abban a legrosszabb volt: a rasszizmust, az antiszemitizmust, az expanzionizmust. Csakhogy az első világháborúig Németország nem volt sem rasszistább, sem antiszemitább, és terjeszkedésében sem volt agresszívabb, mint ami a korszakot jellemezte. Oroszország, az Egyesült Államok vagy Nagy-Britannia sokkal nagyobb területet hódított meg magától értetődően mások rovására, mint a Német Birodalom. A faji egyenlőtlenség legbefolyásosabb teoretikusa a 19. század közepén nem egy német volt, hanem a francia Joseph Arthur Gobineau. A német társadalomban, mint Európában mindenütt, volt ugyan antiszemitizmus, de ez messze volt az oroszországi pogromok erőszakától, és olyan méretű botrányhoz sem vezetett, mint a francia Dreyfus-ügy.

A német zsidók viszonylag jól integrálódtak, mint azt nagyszámú vegyes házasság vagy a német egyetemek zsidó tanárainak nagy aránya is mutatja. Nyilván nem szabad lebecsülni a kockázatokat sem: ezek közül kiemelendő a tekintély kultúrája, a híres német fegyelem, annak minden előnyével és hátrányával, valamint a porosz hagyományokban gyökerező militarista hajlam. De Németország a humanista műveltség országa is volt, emellett pedig a szociáldemokrácia hazája. Konzervatívok, szociáldemokraták és liberálisok között nemigen maradt hely a náci típusú sodródásnak. A náciizmushoz nyilvánvalóan az első világháború következményei, a zavar és csalódottság miatt jutottak el a németek. A német gazdaság 1914-ig az USA mellett a legfejlettebb a világon, előbb akadozni kezdett, mint azt az 1920-as évek elejének hatalmas inflációja is mutatta, majd válságba jutott. A nagy gazdasági világválság 1929–1933 között Németországot súlyosabban érintette más államoknál, hatalmasra duzzasztva a munkanélküliek táborát. Másfelől a német öntudatra rányomta bélyegét a váratlan és „érdemtelen” vereség megaláztatása, illetve a diktátumnak tekintett békeszerződés. Nem csoda, hogy – miként az válságok közepette szokásos – megnevezték a „bűnbakokat”, köztük a zsidókat. Hitler lényegében a prosperitás és a nemzeti büszkeség helyreállítását ajánlotta, ami az adott helyzetben vonzónak bizonyult. De a náci még így sem egykönnyen jutottak hatalomra. Az 1928-as parlamenti választásokon még jelentéktelen eredményt, a szavazatok 2,6 %-át érték el. Aztán a gazdasági válság (és következménye, a vágtató munkanél-

küliség) szárnyakat adott nekik: 1930-ban 18,3 %, 1932 júliusában pedig 37,4 %, ez volt a valaha elért legmagasabb eredményük. A menetelés megtorpanni látszott, 1932 novemberében már csak 33,1 %-nyi szavazatot kaptak. A bolsevikoktól eltérően Hitler parlamenti eszközökkel szerezte meg a hatalmat, de ő sem rendelkezett valódi többséggel, amit szabad választások körülményei közt erősítettek volna meg. Végül is három német közül csak egy voksolt a nációkra. Ha a köztársaságnak sikerült volna túlélne 1933 elején, a náci támogatottsága valószínűleg tovább csökken, mivel a láthatáron már feltűnt a gazdasági fellendülés. A náci Németország sem jött volna létre. A körülmények kedvező együttállása így is bekövetkezik, de nem lett volna végzetes. Németország elnöke, Hindenburg marsall még így sem egyedül juttatta hatalomra Hitlert 1933 januárjában, hanem egy jobboldali koalícióban, reménykedve abban, hogy ezzel enyhítheti a politikai válságot. Nem is sejtette a következményeket, ahogy 1917 januárjában sem sejtette, a tenger-alattjáró-háború kirobbantásakor. De akármit is gondoljunk, senki nem hallott volna Hitlerről és a nácizmusról, ha nem lett volna a háború, vagy ha Németország nem az ismert körülmények közt veszti azt el.

Saját első világháború-értelmezése sugallta Hitlernek a megoldást a másodikra. Bármilyen nagy és erős volt Németország 1914-ben, végül azért vesztette el a háborút, mert nem volt elég nagy és elég erős. A versailles-i szerződés rendelkezéseinek semmibevétele, a német területek bekebelezése (Ausztria, a Szudéta-vidék) mindössze az első lépése-

ket jelentették Hitler számára a jóval nagyobb cél érdekében. Egy hatalmas, keleti irányban Lengyelország, Ukrajna, Oroszország felé terjeszkedő kontinentális birodalomnak a létrehozásáról álmódott, amelyet majd németekkel gyarmatosíthatnak, természetesen az őshonos lakosság fokozatos eltávolítása mellett. Ez volt a legfelső foka annak az aberrált gondolkodásnak, ami az első világháború által okozott zavar, ideértve a társadalompszichológiai problémákat is, következménye volt. Hitlernek stratégiai érdeke lett volna, hogy ne támadja meg a Szovjetuniót. Ha nem terjeszti ki a konfliktust ilyen mértékben, akkor nagy eséllyel megtarthatta volna mindazt, amit 1941-ig megszerzett. Ez egyáltalán nem volt kevés: tulajdonképpen a fennhatósága alatt állt Európa legnagyobb része. Csakhogy semmiképp sem mondhatott le a Szovjetunió elleni támadásról: valójában ez volt az ő igazi háborúja!

Németország bosszúja, amit súlyosbított a náci rezsim erőszakra épülő politikája és Oroszország erejének visszatérése – amit viszont a szovjet típusú kommunizmus törekvései súlyosbítottak –, az európai egyensúly felborulása mellett közvetlenül vezetett a következő világháborúhoz. A Habsburg Birodalom eltűnése után szétesett Közép-Európában ennek különösen tragikus következményei lettek. De az egész földrész, amely évszázadokon keresztül uralkodott a világon, a (viszonylagos) hanyatlás útjára lépett az egymást követő két világháború után. Európa súlyának csökkenése mindenképp bekövetkezett volna a világ többi részének fejlődése nyomán, de bizonyosan nem ilyen gyorsan.

san és ilyen jelentős mértékben. Európa még azt a képességet is elvesztette, hogy saját biztonságát szavatolja. A kontinens a második világháború után kettős, nyugaton amerikai, keleten szovjet gyámságra ébredt. Csak a szovjet blokk összeomlása és Oroszország visszavonulása teremtette meg a közeledés, a Nyugat körül, és a nyugati társadalmi-politikai modell alapján létrejött egyesülés lehetőségét. De még ennek a „félleg egyesült” mai Európának sincs elegendő ereje ahhoz, hogy egyedül megvédje önmagát. Továbbra is az amerikai védőpajzstól függ.

Az első világháborút el lehetett volna kerülni. Azt követően a másodikat már sokkal nehezebben. Az már az első közvetlen következménye volt. Persze, ez esetben sincs szó elháríthatatlan végzetről. A történelemben nincs végzet, semmi sem eleve elrendelt, előre eldöntött, még ha Szent Ágostontól Marxig ezt gondolta is jónéhány történelemfilozófus. Mi történt volna, ha Hitler elszalasztja a hatalomra jutására alkalmas 1933. januári pillanatot? Lett volna második világháború, ha Németországban nincs nemzetiszocializmus? Ezzel kapcsolatban csak kérdezni tudunk, válaszok nincsenek. De ezt tudomásul véve is meg kell állapítanunk, hogy kevés fontos esemény kötődik annyira szorosan egymáshoz, mint a két világháború. Másfelől kevés dolog befolyásolta ilyen mértékben a világot. Ha így tekintünk rá, 1914 egy új korszak „nulla órája”, amelyről nem tudjuk, hogy merre viszi majd az emberiséget.

A szerzőről

Lucian Boia Bukarestben született 1944. február 1-jén, jelenleg a Bukaresti Egyetem Történelmi Karának tanára. Kiterjedt és szerteágazó munkássága számtalan, Romániában és Franciaországban megjelent könyvet tartalmaz, továbbá angol és német munkák román nyelvű fordítását. Főként az eszmetörténet és a képzeletbeliség foglalkoztatja, kiemelkedők a történelem (*Játék a múlttal, Történelem az igazság és a fikció között*) és a képzeletbeliség (*A képzeletbeliség történelméért*) elméletével foglalkozó munkái, és következetesen vizsgálja a mitológiák széles skáláját is (a Földön kívüli élettől és a világ végétől kezdve a kommunizmusig, a nacionalizmusig és a demokráciáig). A Nyugat, Franciaország és Németország történetét is újraértelmezte, bővítette. 1997-ben megjelent *Történelem és mítosz a román köztudatban* című munkája szenzációt keltett, és azóta is mérföldkönek számít a nemzeti történelem újraértelmezésében.

Tartalom

Előszó a magyar kiadáshoz	3
A szerző előszava	9
Rövid kronológia	10
Az elkerülhető katasztrófa	15
A bűnösök	30
Németország: a lehetséges győzelem esélye	49
Románia: „oly sok szerencse”	64
Igazság és igazságtalanság Versailles-ban	82
Következmények	99
A szerzőről	109

Száz éve annak, hogy kitört az első világháború. A történelem kevés epizódja ivódott be ennyire mélyen a kollektív emlékezetbe. Nem véletlenül, hiszen mai világunk fundamentumáról van szó. Mivel sokáig kizárólag versengő értelmezései voltak („a mi igazságunk, a mások bűnössége”), az első világháború manapság olyan nyitott, előítéletektől mentes értelmezésre vár, amelyet valamennyi, egykor szembenálló fél elfogadhatónak tart. Ebbe a történelmet újraértelmező irányzatba illeszkedik ez a kötet is. Nem „komplett” történelem, hanem kommentár: néhány kulcskérdés újraértelmezése.

Lucian Boia

CSER Kiadó

1114 Budapest, Ulászló u. 8.

Telefón: (+36-1)386-9019

Fax: (+36-1)385-6684

E-mail: info@cserkiado.hu

cserkiado.hu

Mire jó, hogy újra bűnről és felelősségről beszéljünk, ha ezt már régen valakik megállapították vagy vállalták? Miért kellene átírni a háború közvetlen vagy hosszú távú következményeinek értelmezését? Van-e értelme vesztesekről és győztesekről beszélni, amikor tulajdonképpen Európa legyőzte önmagát? Ha azt szeretnénk, hogy a földrész történelme több legyen párhuzamos nemzeti történelmek csokránál, amelyek saját határaik között koptatják és újrashasznosítják önnön mítoszaikat, készen kapott gondolataikat, akkor objektivitással és nyitottsággal kell használni a képzeletünket. Úgy, ahogy ez a könyv is teszi. Meg kell keresnünk a történetek mélyebb hatásait, egyensúlyba kell hoznunk a különböző értelmezéseket. Nem vitás, hogy ezt a könyvet elolvasva, a közös dolgainkra, történelmünkre is sokkal nagyobb bölcsességgel nézünk majd.

2495,- Ft